

Błażej Śliwiński

MŚCIWOJ II (1224–1294)

książę wschodniopomorski (gdański)

Polskie Towarzystwo Heraldyczne

Błażej Śliwiński

MŚCIWOJ II (1224–1294)

KSIĄŻĘ WSCHODNIOPOMORSKI (GDAŃSKI)

Warszawa 2016

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	7
WSTĘP	9
Rozdział I	
Dzieciństwo i młodość (1224–1241)	31
Rozdział II	
Wojny Świętopełka, Mściwoj II zakładnikiem u Krzyżaków (1242–1248)	50
Rozdział III	
Pierwsze małżeństwo, pierwsza własna dzielnica, wojna o Nakło (1249–1256)	62
Rozdział IV	
Książę na Świeciu (1256–1266)	82
Rozdział V	
Śmierć ojca Świętopełka, sprawa stryja Racibora, układ z Zakonem Krzyżackim (1266–1268)	102
Rozdział VI	
Układ z margrabiami brandenburskimi w Choszcznie (1269)	116
Rozdział VII	
Wojna domowa — uwięzienie Mściwoja II, klęska Sambora II i Warcisława II (1269–1270)	133
Rozdział VIII	
Śmierć Warcisława II, margrabiowie brandenburscy w Gdańsku (1270–1271)	155
Rozdział IX	
Margrabi Konrad I w Gdańsku, interwencja wielkopolska księcia Bolesława Pobożnego, porządkowanie spraw rodzinnych — siostra Damroka/Dąbrówka (1272)	170

Rozdział X	
Dyplomatyczne gry z mostem drawskim w tle (1272–1273)	190
Rozdział XI	
Odzyskanie ziemi słupskiej, drugie małżeństwo (1273–1275)	207
Rozdział XII	
Niedoszła wyprawa Zakonu Krzyżackiego na Pomorze Wschodnie w obronie interesów Sambora II, Mściwoj II i Przemysł II — początki współpracy (1275–1278)	219
Rozdział XIII	
Roszczenia Krzyżaków i potomków Sambora II, układ w Rzepce (1278–1281)	238
Rozdział XIV	
Zjazd w Lubiniu, umowa w Kępnie, wzrost znaczenia możnowładztwa (1281–1282)	257
Rozdział XV	
Porozumienia z Krzyżakami w Miliczu i Gdańsku (1282–1283)	273
Rozdział XVI	
Odzyskanie ziemi sławieńskiej, dokończenie spraw z Krzyżakami, zatarg księcia inowrocławskiego Siemomysła z Krzyżakami (1283–1284)	288
Rozdział XVII	
Problemy osobiste — księżniczka Gertruda i Sulisława, bunt Dziwana (1284–1286)	302
Rozdział XVIII	
Układ z biskupem kamieńskim Hermanem von Gleichenem, zjazd Mściwoja II z Przemysłem II i Bogusławem IV, trzecie małżeństwo (1287–1289)	325
Rozdział XIX	
Zabiegi o obsadę biskupstwa kamieńskiego, Przemysł II oficjalnym następcą Mściwoja II na Pomorzu Wschodnim (1289–1291)	349
Rozdział XX	
Schyłek życia (1292–1294)	364
Rozdział XXI	
Mściwoj II — ocena postaci	381
ZAKOŃCZENIE	399
BIBLIOGRAFIA	401
ANEKS. URZĘDNICY KSIĘCIA MŚCIWOJA II	420
INDEKS OSÓB	431

WSTĘP

Bohaterem niniejszej monografii jest Mściwoj II, ostatni przedstawiciel dynastii Sobiesławiców, książąt władających w XIII w. Pomorzem Wschodnim (Gdańskim), syn księcia Świętopelka. Mściwoj II żył w latach 1224–1294, rządził księstwem, które — mówiąc najogólniej — na północy dotykało Morza Bałtyckiego, na wschodzie oparte było głównie o rzekę Wisłę (ale obejmowało i fragment Mierzei Wiślanej na wschód od tej rzeki), na południu najdalej wysuniętym punktem sięgało Wyszogrodu (obecnie Fordon, dzielnica Bydgoszczy), na zachodzie zaś dochodziło prawie do bram Koszalina (wschodnich zboczy Góry Chełmskiej)¹. W okresie swojego największego rozwoju terytorialnego księstwo, w większości pokryte lasami i wodami², zajmowało obszar ok. 20 tys. km², a zamieszkiwało go ok. 100 tys. ludzi³. Według bardzo ogólnych, szacunkowych obliczeń, pod względem militarnym Mściwoj II (gdy był księciem całego Pomorza Wschodniego) mógł zgromadzić w wojnie obronnej 1,5–2 tys. dobrze wyposażonych i wyszkolonych ludzi⁴, w wyprawach poza granice księstwa zwyczajowo (bez nadzwyczaj-

¹ Szczegółowo granice Pomorza Wschodniego, także w okresie panowania Mściwoja II, omówił J. Spors, *Podziały administracyjne Pomorza Gdańskiego i Sławińskiego-Słupskiego od XII do początku XIV w.*, Słupsk 1983, dezaktualizując w dużej mierze wcześniejsze opracowania: F. Duda, *Rozwój terytorialny Pomorza polskiego w XII–XIII wieku*, Kraków 1909; E. Bahr, *Die Verwaltungsgebiete Ostpommerns zur herzoglichen Zeit (bis 1308)*, „Alpreussische Forschungen” 15, 1938, s. 171–234; K. Ślaski, *Podziały terytorialne Pomorza w XII–XIII wieku*, Poznań 1960.

² Szacuje się, że obszary leśne i wodne zajmowały w XIII w. ok. 60–65% powierzchni Pomorza Wschodniego, zob. W. Łęga, *Obraz gospodarczy Pomorza Gdańskiego w XII i XIII wieku*, Poznań 1949, s. 53; K. Ślaski, *Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu*, „Przegląd Zachodni” 7, 1951, nr 5/6, s. 207–212; G. Labuda, w: *Historia Pomorza*, t. 1: *Do roku 1466*, cz. 1, red. tenże, Poznań 1972, s. 368.

³ Zob. tamże, s. 496–497.

⁴ Chodzi o przypadek wojny wewnętrznej oprócz zwołanego pospolitego ruszenia, w tej kwestii dla Pomorza Wschodniego zob. J. Szymczak, *W kwestii liczebności oddziałów wojskowych w Polsce okresu rozbitcia dzielnicowego*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2, 1981, s. 55–56. Podkreśla się ostatnio, że za czasów Mściwoja II doszło w jego księstwie do oryginalnego, w porównaniu z innymi ziemiami polskimi, zwiększenia spoczywającego na całej ludności chłopskiej obowiązku brania udziału w wojnach zewnętrznych, czyli świadczenia w tym samym czasie posady i stróżowania w grodzie, co „uzupełniało samoobronę terytorialną”, zob. szeroko F. Dąbrowski, *Studia nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku*, Warszawa 2007, s. 111–126. Nie-

czajnego wysiłku mobilizacyjnego) 300–500 wojowników⁵. W kontekście administracji kościelnej obszar na wschód od rzek Brdy i Łeby przynależał do biskupstwa z siedzibą we Włocławku. Ziemię położoną na zachód, czyli kasztelanie raciańsko-szczecińska i słupska, podporządkowane były arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu, z kolei ziemia sławieńska poddana była kościelnej jurysdykcji biskupa zachodniopomorskiego, z siedzibą w Kamieniu (Pomorskim)⁶. Pomorze Wschodnie, w porównaniu z sąsiednimi księstwami-państwami (Pomorzem Zachodnim, Wielkopolską, państwem krzyżackim) było w czasach Mściwoja II opóźnione pod względem gospodarczo-społecznym. Posiadało stosunkowo rzadką sieć lokowanych miast, z których Mściwoj II zastał po ojcu Świętopelku dwa, w Gdańsku i Słupsku, po stryju Samborze II w Tczewie, a zdobywając w 1283 r. ziemię sławieńską, przejął także władzę nad lokowanym przez księcia rugijskiego Wisława II miastem w Darłowie, ale doprowadził praktycznie od razu do jego upadku. Sam zaś dodał (niechętnie, z przyczyn, o których szeroko piszemy niżej) tylko jedno, w Nowem nad Wisłą. Pod jego rządami, na mimo wszystko dużym obszarze, funkcjonowały więc tylko cztery miasta, poza Nowem nad Wisłą (brak danych) wszystkie (także z upadłym miastem w Darłowie) funkcjonujące na prawie lubeckim⁷. Z uwagi na wielkość udziału w handlu morskim spośród miast wyróżniał się naturalnie Gdańsk⁸,

zależnie od poszukiwanych przyczyn tego zjawiska, pociąganie ludności chłopskiej do nowych posług wojskowych samo w sobie zwiększało liczbowy potencjał militarny księstwa w okresie wypraw zewnętrznych. Jest bowiem oczywistością, że powołani do stróży grodów czy do wyprawy przedstawiciele ludności chłopskiej musieli być choćby minimalnie uzbrojeni przez władzę (tamże, s. 141).

⁵ G. Labuda, w: *Historia Pomorza*, s. 563.

⁶ Zob. J. Spors, *Podziały administracyjne*, s. 14–46 (gdzie bliższe ustalenie granic).

⁷ Dla porównania, w sąsiednich dzielnicach w tym czasie (do 1300): 38 miast lokowano w Wielkopolsce, 17 w ziemi sieradzko-łęczyckiej, 9 na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej, a 12 w księstwie szczecińskim. Zob. R. Czaja, *Miasta i mieszczaństwo na ziemiach polskich na przełomie XIII/XIV w.*, w: *Polska około roku 1300. Państwo-społeczeństwo-kultura*, red. W. Falkowski, Warszawa 2003, s. 61; J. M. Piskorski, *Miasta księstwa szczecińskiego do połowy XIV wieku*, Poznań-Szczecin 2005, aneks.

⁸ Wynika to m.in. z zeznań świadków procesu polsko-krzyżackiego w Warszawie z 1339 r., którzy szacunkowo i zapewne jednak niezbyt wiernie, twierdzili, że tylko z samych cel z portu gdańskiego ówczesny władca Pomorza Wschodniego, Zakon Krzyżacki, rocznie pozyskiwał 9 tys. grzywien, podczas gdy roczne dochody z cel z całych Kujaw wynosiły 4 tys. grzywien, a z ziemi dobrzyńskiej 1700 grzywien. Na tyle samo (4 tys. grzywien) szacowano roczne cło osiągnięte z Torunia, zob. J. Baszkiewicz, *Powstanie zjednoczonego państwa polskiego na przełomie XIII i XIV wieku*, Warszawa 1954, s. 132; zeznanie księcia inowrocławskiego (gniewkowskiego) Kazimierza, w 1308 r. namiestnika swojego stryja, Władysława Łokietka, w Tczewie, zob. Lites I, s. 283. Inny ze świadków, kasztelan radziński Piotr z Mileszynej Górki z rodu Wczeliców (po matce wnuk jednego z najbliższych współpracowników Mściwoja II, wojewody gdańskiego Święty, sam również żonaty z Pomorzanką i często goszczący u jej rodziny), ocenił, że przez ponad 20 lat (od czasu zajęcia części Pomorza Wschodniego w 1308 do procesu warszawskiego w 1339) Krzyżacy osiągnęli z tej zdobyczy 65 tys. grzywien, Lites I, s. 339 (szacunek ten J. Baszkiewicz uznał za przesadzony). Już dla samego początku XIII w. (P, nr 14) potwierdzony jest udział Gdańska w dalekim handlu morskim, „tj. handlu sukrem, domenie bogatych kupców” przybyłych z zachodu

który był też największym ośrodkiem miejskim na Pomorzu Wschodnim. Miasto to wraz z sąsiednimi osadami zamieszkiwało bliżej schyłku XIII w. szacunkowo ok. 5 tys. osób⁹. Czasy panowania Mściwoja II nie były jednak dla Gdańska okresem pomyślności, co będzie jeszcze szeroko omówione. Ogólnie można stwierdzić, że po 1271 r. (po buncie gdańszczan przeciwko księciu¹⁰) mieszczaństwo nie odgrywało w późniejszych latach praktycznie żadnej roli politycznej. Niezależnie od tego, gród gdański w okresie panowania Mściwoja II nad całością Pomorza Wschodniego pełnił funkcję ośrodka stołecznego, a spotykane niekiedy w historiografii domysły jakoby stołeczne było Świecie nad Wisłą są po prostu błędne¹¹.

Zjawisko immunitetu (uwolnienie konkretnej własności ziemskiej od jurysdykcji sądowej panującego i zniesienie należnych panującemu powinności) przed objęciem rządów przez Mściwoja II ograniczone było tylko (i to w stopniu niepełnym) do posiadłości kościelnych i dopiero za jego czasów powoli docierało do świeckiego możnowładztwa. Niezwykle ważny składnik zachodzących przemian, czyli proces lokowania wsi na prawie niemieckim, rozpoczął się na dobrą sprawę dopiero po śmierci Mściwoja II i choć księstwo wschodniopomorskie nie było oddalone od obszarów, z których mogło czerpać takie wzory (z ważną funkcją Morza Bałtyckiego jako szlaku handlowego), to jednak wykazywało dość duże opóźnienie w stosunku do Śląska, Pomorza Zachodniego czy Wielkopolski¹².

Europy, zob. H. Samsonowicz, *Tło gospodarcze wydarzeń 1308 roku na Pomorzu Gdańskim*, PH 56, 1965, s. 204, gdzie też dalsze uwagi o gospodarczej roli portu gdańskiego i Gdańska w XIII w. oraz ich wpływu m.in. na rozwój wschodniopomorskiej produkcji rolnej. Badania archeologiczne dowodzą zaś, że już w 2. poł. XII stulecia w Gdańsku reperowano docierające do portu najnowocześniejsze wówczas statki handlowe, kogi, zob. W. Ossowski, *Przemiany w skutnictwie rzeczonym w Polsce. Studium archeologiczne*, Gdańsk 2010, s. 171.

⁹ Według szacunków H. Samsonowicza, zob. tenże, *Europa środkowo-wschodnia na przełomie XIII i XIV wieku*, w: „Rzeź gdańska” z 1308 roku w świetle najnowszych badań. Materiały z sesji naukowej 12–13 listopada 2008 roku, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2009, s. 12.

¹⁰ Zob. rozdz. IX, s. 170–178, 184–187.

¹¹ Zob. rozdz. IX, s. 185–186.

¹² Wedle zachowanych źródeł poprzednicy Mściwoja II wystawili odpowiednio: ojciec Świętopelk — tylko jeden, a stryj Sambor II — dwa przywileje ze zgodą na lokację wsi na prawie niemieckim. Przyjmuje się (zob. W. Łęga, *Obraz*, s. 212–213; G. Labuda, w: *Historia Pomorza*, s. 500–501), że Mściwoj II od 1280 r. wystawił 10 dokumentów z taką zgodą, początkowo instytucjom kościelnym, a od 1290 r. także i swojemu rycerstwu (trzy zachowane przywileje), ale w przypadku zezwolenia wydanemu klasztorowi żukowskiemu mamy najpewniej do czynienia z fałszyfikatem (zob. rozdz. XVI, s. 288–289), gdyż miejscowe klasztory otrzymały takie prawo dość późno (klasztory cysterskie w Oliwie i Pelplinie dopiero w 1303 r. od Wacława II). O sytuacji na Pomorzu Zachodnim zob. uwagi podsumowujące w: B. Popielas-Szultka, *Z problematyki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim na Pomorzu Zachodnim w XII–XV wieku*, KHKM 26, 1978, nr 3, s. 315–321. Zob. też P. Kriedte, *Pomorze Gdańskie i Śląsk w średniowiecznej historii Kościoła w Polsce i na terenach przyległych*, w: *Śląsk i Pomorze w historii stosunków polsko-niemieckich w średniowieczu*, red. M. Biskup, Poznań 1987, s. 137–138, gdzie wskazanie, że proces przechodzenia na prawo niemieckie biskupstwo wrocławskie rozpoczęło w początkach XIII w., a osiągnęło największą skalę owego zjawiska w połowie tego stulecia. Na Pomorzu Wschodnim

Kiedy w 1282 r. Mściwoj II zawarł umowę z księciem wielkopolskim Przemysłem II w Kępnie, łączącą w konsekwencji oba księstwa, urzędnicy kancelarii wielkopolskiej na odwrocie kopii umowy jeszcze w tym samym lub najpóźniej w roku 1283, zapisali, że książęta wielkopolscy zawsze byli przyjaciółmi, obrońcami i protektorami innego księstwa Polski — Pomorza¹³. Wprawdzie Mściwoj II, zwłaszcza w początkach swojego panowania, starał się podkreślać pomorską odrębność etniczną (np. zwąc się księciem nie tylko Pomorza, ale i Pomorza), to jednak funkcjonujące w jego księstwie prawo określał pomorskim, słowiańskim lub polskim, gdy zaś dochodziło do przeciwstawiania przez niego w dokumentach ciężarów prawa niemieckiego, to przeciwwagą dla nich było z reguły prawo polskie¹⁴. Wedle *Kroniki wielkopolskiej* Pomorze nie tylko zawsze należało do Polski, ale nawet nazwa Polanie miała wywodzić się od pozostającego pod władzą Mściwoja II grodu w Polanowie w ziemi sławieńskiej¹⁵. Dla tych, którzy osobiście zetknęli się z Mściwojem II lub słyszeli o nim od tych, którzy go znali, był on przedstawicielem polskiego rodu książęcego, był księciem polskim, Polakiem¹⁶, używał języka

biskupstwo włocławskie pierwszy przywilej lokacyjny (dla jednej wsi) otrzymało w 1290 r. i lokowało ją dopiero w 1301 r. (zob. rozdz. XIX, s. 358). Źródła wskazują, że nawet mimo udzielanych zezwoleń, w czasach Mściwoja II w jego księstwie żadna wieś nie przeszła lokacji na prawie niemieckim, przy wyłączeniu ziemi sławieńskiej, zajętej przez tego księcia w 1283 r. i gdzie pod władzą wcześniejszych władców procesy takie zachodziły, zob. ogólnie J. Spors, *We wczesnofeudalnym księstwie sławieńsko-słupskim i gdańsko-pomorskim w XII–XIV wieku (do roku 1306) i pod krótkotrwałym panowaniem brandenburskim (1306–1317)*, w: *Dzieje Sławna*, red. J. Lindmajer, Słupsk 1994, s. 79–85.

¹³ Zob. *Działo się i dan w Kępnie 1282*, wyd. K. Zielińska-Melkowska, Gdańsk 1980, s. 11–14 (tekst oryginału dokumentu i tłumaczenie): „Hec sunt causa quam dux Pomoranie donat ducatum suum duci Polonie, qui a progenitores ducis Polonie semper fuerint fautores, defensatores, et protectores ducatus Polonie — Pomeranie”; por. rozdz. XIV.

¹⁴ Szerzej o tym H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. VI, cz. 2, Warszawa 1985, s. 818.

¹⁵ *Chronica Poloniae Maioris*, wyd. B. Kürbis, w: MPH s.n., t. VIII, Warszawa 1970, s. 79, 81–82. Dla kręgu małopolskiego zob. Dzierżew, *Rocznik franciszkański krakowski*, wyd. A. Bielowski, w: MPH, t. III, Lwów 1878, s. 46–48; por. szeroko J. Hertel, *Pomorze w myśli politycznej kronikarzy Polski piastowskiej* (Anonim Gall, Wincenty Kadłubek, kronikarz wielkopolski), w: *Prace z dziejów państwa i Zakonu krzyżackiego*, red. A. Czacharowski, Toruń 1984, s. 19.

¹⁶ Podczas procesu polsko-krzyżackiego w Warszawie w 1339 r. jedno z pytań, na które odpowiadali świadkowie, dotyczyło zagadnienia, czy księstwo i ziemia pomorska ze wszystkimi swoimi obszarami i obwodami administracyjnymi leżącymi w ich granicach, a mianowicie: Gdańsk, Świecie, Słupsk, Tczew, Starogard, Gniew, leżą w obrębie Królestwa Polskiego i należą do niego od dawna. Ci, którzy zdecydowali się na odpowiedź, często pogłębiali ją, sięgając czy to własną pamięcią, czy to do opowiadań krewnych i znajomych, także do czasów Mściwoja II. Zob. Lites I, s. 211 (zeznanie prepozyta gnieźnieńskiego Iwona z małopolskiego rodu Odrowążów, który był wielokrotnie na Pomorzu Wschodnim w orszaku arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba Świnki za czasów Mściwoja II), s. 291 (zeznanie Pawła plebana z Radłowa koło Bochni w Małopolsce i kanonika wiślickiego, który wielokrotnie był na Pomorzu Gdańskim za czasów Mściwoja II i potem jego następców); zob. też s. 261 (zeznanie Mikołaja przeora dominikanów z Sieradza, inkwizytora na Wielkopolskę, wcześniej w klasztorach w Chełmnie i Elblągu, który był na Pomorzu Wschodnim za czasów Władysława Łokietka, czyli przed 1308), s. 305 (zeznania rycerza Tomasza z Zajączkowa, który słyszał o księciu polskim Mściwoju), s. 365 (zezna-

polskiego, polskiego prawa i polskiego zwyczaju¹⁷. Osoby, które bądź to same bywały na Pomorzu Wschodnim za czasów Mściwoja II, bądź znały je z relacji najbliższych, nie miały żadnych wątpliwości, że w rządzonej przez niego księstwie ogół mieszkańców mówił tym samym językiem, co na innych ziemiach polskich¹⁸, książę zaś uważał obszar swojego władztwa za przynależny do Królestwa Polskiego¹⁹. W przekonaniu tak Wielkopolan, Kujawian, Małopolan, jak i Pomorzan żyjących na przełomie XIII i XIV w. przodkowie Mściwoja II byli początkowo na Pomorzu Wschodnim namiestnikami z ramienia Piastów, których słabość wykorzystali, sami sięgając po władzę książęcą²⁰. W XIV w. taką opinię propagowano również na obszarze państwa krzyżackiego, wskazując dodatkowo na pochodzenie przodków Mściwoja II z polskiego rodu rycerskiego²¹. Pomińmy obszerną i wcale nie zakończoną historiograficzną dyskusję, jaki był w istocie rodowód rodziny książąt z dynastii Sobiesławiców, akcentując na obecne potrzeby fakt, że w 1. poł. XIV w. powszechnie podkreślano „polskość” zarówno samego Mściwoja II, jak i mieszkańców jego księstwa. Nawet jeśli opinie te formułowano pod wpływem utra-

nia rycerza wielkopolskiego Miłosta z Kłodzina, świadka zjazdu w Nakle w 1291 r., na którym rycerstwo wschodniopomorskie oficjalnie wybrało następcą Mściwoja II księcia wielkopolskiego Przemysła II), s. 400 (zeznanie kasztelana inowrocławskiego Boguszy, który m.in. w Gdańsku widział następcę Mściwoja II, Przemysła II), s. 405 (zeznania Wielkopolanina Niemira ze Szczytnika). Z obszernej literatury przedmiotu por. zwłaszcza R. Grodecki, *Polska świadomość narodowa na Pomorzu na przełomie XIII i XIV wieku*, „Jantar” 1938, nr 2, s. 9; H. Chłopocka, *Tradycja o Pomorzu Gdańskim w zeznaniach świadków na procesach polsko-krzyżackich w XIV i XV wieku*, RH 25, 1959, s. 65–139; W. Sieradzan, *Świadomość historyczna świadków w procesach polsko-krzyżackich w XIV i XV wieku*, Toruń 1993, s. 35–57 i biogramy świadków.

¹⁷ Lites I, s. 338 (zeznanie wspomnianego już wyżej Wielkopolanina, kasztelana radzimskiego Piotra z Mileszynej Górki).

¹⁸ Tamże, s. 163 (zeznanie Macieja archidiakona plockiego, znającego Pomorze z wizyt w orszaku biskupa włocławskiego za czasów Władysława Łokietka).

¹⁹ Tamże, s. 404 (zeznanie stolnika brzesko-kujawskiego Mieciała z Konecka z rodu Łabędziów, przebywającego na Pomorzu Wschodnim za czasów Władysława Łokietka).

²⁰ Tamże, s. 347 (zeznania Kujawianina, wojewody brzesko-kujawskiego Wojciecha z Pakości z rodu Leszczyńców, którego matka była córką wojewody w Świeciu nad Wisłą, Przybysława Wyszelica, kolejnego z najbliższych współpracowników Mściwoja II. Sam Wojciech jako dziecko często przebywał u wuja na Pomorzu, osobiście znał Mściwoja II, niewątpliwie właśnie na Pomorzu zapoznał się z przekazaną w zeznaniach tradycją o pochodzeniu rodziny tego księcia).

²¹ *Translatio et miracula Sanctae Barbarae*, hrsg. v. M. Töppen, w: SRP, Bd II, Leipzig 1863, s. 404–405: „[...] fuit quidam dux nomie Swantopolcus desperatus tyranus et pseudocristianus qui cum esset oriundus de Polonia ex territorio Syradiensi et natus a progenitoribus suis de simplicibus militibus, dicti progenitors sui dominum et principum proprium in dolo circa Gansavum fluvium inter Gneznam et Nakel castrum interfecerunt, usurpantes violenter sibi ducatum vel nomen ducis Pomeranie, prout narrat veneranda antiquitas Polonorum adhuc” [był pewien książę imieniem Świętopelk, podły tyran i pseudochrześcijanin, który chociaż wywodził się z Polski, z ziemi sieradzkiej, i pochodził przez swoich przodków od prostych rycerzy; to wspomniani przodkowie jego własnego pana i władcę zamordowali podstępem w pobliżu rzeki Gąsawy między Gnieznem a zamkiem Nakło, uzurpując sobie przemocą władzę książęcą i miano księcia pomorskiego, jak opowiada aż dotąd szacowna tradycja Polaków] — o ile nie wskazano inaczej, wszystkie przekłady cytatów pochodzą od autora.

ty Pomorza Wschodniego przez odradzające się państwo polskie w 1308/1309 r., to i tak dla współczesnych polskich badaczy nie ulega wątpliwości, że Pomorze Wschodnie za czasów Mściwoja II było „wyraźnie częścią dzielnicowej Polski i brało żywy udział w procesie jej zjednoczenia”²².

Rzecz jasna, z oceną tą nie do końca zgadzają się badacze niemieccy, patrzący mimo wszystko przez pryzmat zaboru Pomorza Wschodniego przez Krzyżaków i stawiający takie m.in. pytania: „czy ziemie zdobyte przez Zakon [...] zamieszkałe [...] głównie przez Słowian (Pomorzan) mogą być traktowane jako część Polski lub dokładniej: czy czasowe podporządkowanie się władców tych obszarów królom Polski można rozumieć w sensie współczesnych wyobrażeń o państwie”²³. Dopiero od niedawna dysponujemy natomiast istotnym w poruszanej tu kwestii świadectwem z kręgu samych Sobiesławiców. Ustalono bowiem, że przyrodnia siostra Mściwoja II otrzymała imię Dąbrówka, na cześć pierwszej chrześcijańskiej polskiej księżnej, żony Mieszka I, choć na Pomorzu zwano ją w późniejszych wiekach pospolicie Damrąką²⁴.

Historycy poświęcili już wprawdzie Mściwojowi II od dość dawna dużo uwagi²⁵, niemniej jednak — tak jak prawie wszyscy inni przedstawiciele dynastii wschodniopomor-

²² M. Biskup, *Pomorze Zachodnie i Wschodnie jako problem w stosunkach niemiecko-polskich w XIV i XV w.*, w: *Śląsk i Pomorze w historii stosunków polsko-niemieckich w średniowieczu*, s. 151; P. Czaplewski, *Tytułatura książąt pomorskich*, ZTNT 15, 1949, s. 22–23, gdzie autor zwracał uwagę, że na 158 znanych mu dyplomów, w 59 Mściwoj II w swojej tytulaturze stosował polską nazwę Pomorza.

²³ H. Boockmann, G. Rhode, *Tezy do historii Zakonu Krzyżackiego*, w: *Zakon Krzyżacki a Polska w średniowieczu*, Poznań 1987, s. 16. Odpowiedział temu J. Powierski, *Struktura etniczna społeczeństwa Prus Krzyżackich w XIII–XVI w.*, w: tamże, s. 55, podkreślając, że „obecność drobnych grup pruskich oraz przybyszy niemieckich (wśród mieszkańców Gdańska i Tczewa oraz w znikomym procencie wśród rycerstwa, duchowieństwa i niektórych wsi klasztornych) nie może zmienić ogólnego obszaru etnicznego”, że bezzasadne jest wśród przeciwników polskości Pomorza Wschodniego przeciwstawianie Pomorzan Polakom, z błędnym wyolbrzymianiem różnic etnicznych, podczas gdy zeznania świadków procesów polsko-krzyżackich „wskazują na poczucie pomorsko-polskich więzi etnicznych, opartych na wspólności językowej, ustrojowo-politycznej i kościelnej”. Ten sam badacz zwrócił też uwagę, że „istotna dla XIII w. różnica w postaci rządów na Pomorzu Gdańskim własnej dynastii w przeciwieństwie do innych dzielnic polskich, rządzonych przez dynastię piastowską, nie może stanowić podstawy do wyodrębnienia Pomorza Gdańskiego spośród ziem polskich, podobnie jak na takiej samej podstawie nie można by wyłączyć (Dolnej) Saksonii spośród ziem niemieckich tylko dlatego, że zarządzili tam Welfowie, gdy cesarzami byli Hohenstaufowie”.

²⁴ Zob. rozdz. I, s. 42–43.

²⁵ Nowożytna historiografia nie potrafiła się wyzwolić od obrazu kreślonego przez Jana Długosza (przekazywanego za pośrednictwem zwłaszcza Marcina Kromera, Marcina i Joachima Bielskich, Andrzeja Nakielskiego czy Szymona Okolskiego). Jan Długosz powiełał jednak błędy Piotra z Dusburga w kwestii genealogii rodziny Sobiesławiców (miał Mściwoja II za brata Sambora II, w rzeczywistości jego stryja; pomieszał kompletnie wydarzenia wojny domowej z lat 1269–1271), z wiadomości oryginalnych dotyczących Mściwoja II przekazał tylko jedną nigdzie indziej nieznaną datę założenia klasztoru dominikanów w Tczewie (zob. s. 343). Dopiero z końcem XVIII w. rozszerzono bazę źródłową, w efekcie czego powstało kilka prac starających się ogólnie skreślić

skich Sobiesławiców — nie doczekał się on jeszcze pełnej, naukowej biografii. Swego rodzaju paradoksem jest, że w ramach dzieła o większym zakresie chronologicznym, bardzo szeroki i w wielu punktach nietracący na aktualności obraz działalności Mściwoja II dał przed prawie już stu laty Stanisław Kujot²⁶, podobne zaś próby podjęte w ostatnich latach po prostu rozczarowały. Gorzej niż źle, bo po prostu dylerancko i naiwnie, wypadło opracowanie (użycie słowa „monografia” byłoby zbyt dowartościowaniem) Joanny Wodzinskiej²⁷, której bezwzględnie odmówić trzeba miana pracy naukowej²⁸. Mieszane uczucia budzi szeroko skreślony obraz czasów Mściwoja II przedstawiony w jednej z ostatnich prac Gerarda Labudy²⁹. Wiele u tego badacza trafnych spostrzeżeń, ale za dużo też drobnych, irytujących pomyłek rzeczowych³⁰ i brak odwołań do najnowszych ustaleń innych badaczy³¹. Na tym tle z nowszych, szerszych prac o Mściwo-

dzie panowania gdańskiego księcia, zob. z pomorskich, gdańskich i szczecińskich historyków zwłaszcza J. Uphagen, *Ehrenrettung der älteren Polnischen Geschichtschreiber gegen die neulich im Drucke erschienen: Gründliche Nachricht von den Herzogen von Pommern Danziger Linie, worinn zugleich die Nachrichten der Polnischen Schriftsteller von dieser Materie geprüft werden*, b.m. 1774; o panowaniu Mściwoja II: D. Gralath, *Versuch einer Geschichte Danzigs*, Königsberg 1789, s. 49–54; G. Löschin, *Geschichte Danzigs von der ältesten bis zur neuesten Zeit*, Danzig 1828, s. 25–26; J. J. Sell, *Geschichte des Herzogthums Pommern von den ältesten Zeiten bis zum Tode des letzten Herzoges oder bis zum Westphälischen Frieden 1648*, Bd I, Berlin 1819, s. 335–357. Znaczenie naukowe, w niektórych poszczególnych punktach aktualne i dziś, mają już takie prace jak: J. Voigt, *Geschichte Preussen*, zwłaszcza Bd III, Königsberg 1828, s. 268 nn.; F. W. Barthold, *Geschichte von Rügen und Pommern*, Th. II, Hamburg 1840, s. 490–531; Th. III, Hamburg 1842, s. 3–48, czy L. Quandt, *Ostpommern, seine Fürsten, fürstlichen Landestheilungen und Districte*, BS 1856, Bd 16, H. 1, s. 97–156; BS 1857, Bd 17, H. 2, s. 41–72. W przypadku polskiej historiografii zdarzyły się zaś dzieła będące wykładem o historii politycznej Polski, w której imię Mściwoja II nie padło ani razu, jak w: J. S. Bandtkie, *Dzieje Królestwa Polskiego*, t. I, Wrocław 1820.

²⁶ S. Kujot, *Dzieje Prus Królewskich*, cz. 1: *Do roku 1309*, RTNT 20–25, 1913–1918.

²⁷ J. Wodzinska, *Rola księstwa pomorsko-gdańskiego w jednoczeniu Polski w XIII wieku*, Toruń 2006.

²⁸ Zob. B. Śliwiński, rec. pracy J. Wodzinskiej, RH 73, 2007, s. 264–267.

²⁹ G. Labuda, *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, t. 1: *Czasy średniowiecza*, Gdańsk 2006.

³⁰ Przykładowo, tylko z jednej strony (tamże, s. 284), gdzie nadania na rzecz klasztoru cystersów w Białoboku przypisano klasztorowi cystersów w Bukowie, podano informację o tym, że Mściwoj II był fundatorem tylko klasztoru dominikanów w Tczewie (autor zapomniał o norbertankach w Słupsku i franciszkanach w Nowem), pomyłkowe zidentyfikowanie Dziwana, syna wojewody Wajsyla, z Dziwanem, w 1290 r. właścicielem wsi Kopytkowo, co z uwagi na bunt Dziwana Wajsylewica przeciwko Mściwojowi w 1285 r. ma duże konsekwencje. Mimo wypunktowania tych i wielu innych uwag już w recenzji wewnętrznej/wydawniczej przez piszącego te słowa, G. Labuda żadnej z nich nie uwzględnił.

³¹ Twórczość naukową G. Labudy w ostatnim okresie życia tego badacza wyróżnia obrona własnych stanowisk zajętych przed wieloma laty, polegająca jednak na powtarzaniu tych ustaleń z ignorowaniem odmiennych wniosków późniejszych badaczy. Zob. np. tamże, s. 282, gdzie za jedyne dziecko Mściwoja II uznano córkę Katarzynę, nie dostrzegając problemu drugiej córki, Eufemii, wyniki badań z tego zakresu podsumowali: K. Jasiński, *Tytuł pomorski Adolfa V, hrabiego Holstynnu*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII w.*, red. Z. H. Nowak, Toruń 1992, s. 139–149; E. Rymar, *Rodowód książąt pomorskich*, Szczecin 2005, s. 283–284. Dalej (G. Labuda, *Historia Kaszubów*, s. 283) powraca pogląd o uposażeniu zięcia Mściwoja II, Przyby-

ju II bardzo pozytywnie prezentuje się obszerny artykuł Krystyny Zielińskiej-Melkowskiej, choć w zasadzie omawiający tylko okres działalności księcia do umowy w Kępnie w 1282 r.³², znaczenie zawsze zachowują też poświęcone księciu biogramy, z reguły skrupulatnie zbierające wcześniejszą literaturę przedmiotu³³. Przedstawienie dziejów Pomorza Wschodniego w czasach Mściwoja II w ujęciu dla czytelnika niepolskojęzycznego, raczej rejestrujące stan badań głównie z końca XX w. niż dające nowe ustalenia, prezentuje z kolei pozycja Paula Millimana³⁴.

Wątek ogólny dotyczący Mściwoja II gości na łamach monografii czy to dotyczących przeszłości ziem, na których książę ten panował³⁵, czy też ukazujących działalność

ślawa II meklemburskiego, w okolicach Starogardu Gdańskiego, mimo wskazania już, że chodzi o okolice Parchowa, zob. B. Śliwiński, *Kilka uzupełnień do biografii księcia meklemburskiego Przybystawa II, zięcia księcia wschodniopomorskiego Mściwoja II*, w: *Średniowiecze polskie i powszechne*, t. 3, red. I. Panic, J. Sperka, Katowice 2004, s. 90–102. Z kolei na s. 271 całkowicie zignorowano odmienne wyniki badań K. Jasińskiego (zwłaszcza tenże, *List Mściwoja II do margrabiów brandenburskich. Uwagi polemiczne i postulaty badawcze*, w: *Pomorze Słowiańskie i jego sąsiedzi X–XV w.*, red. J. Hauziński, Gdańsk 1995, s. 31–43) nad okresem wojny domowej między Mściwojem II a jego bratem Wacławem II, nadal powielając własne — już przecież nieaktualne — poglądy z *Historii Pomorza*, t. I, cz. 1, s. 531. Przykłady można by mnożyć.

³² K. Zielińska-Melkowska, *Mściwoj II, książę Świecia i Pomorza Gdańsko-Sławieńskiego-Słupskiego*, w: *Świecie i ziemia świecka w 800-lecie istnienia. Zbiór artykułów*, red. M. Grzegorz, Bydgoszcz 1999, s. 33–61. Wcześniej ta sama badaczka bardzo kompetentnie opracowała jeden z szerszych wycinków biografii Mściwoja II, związany ze zbliżeniem się księcia do władców wielkopolskich, zob. też, *Zjednoczenie Pomorza Gdańskiego z Wielkopolską pod koniec XIII w. Umowa kępińska 1282 r.*, Toruń 1968.

³³ G. Labuda, *Mściwoj II*, w: PSB, t. 22, s. 229–231, ciekawostką jest, że w biogramie tym odnotowano istnienie rzekomego syna Mściwoja II, imieniem Józef. W kolejnym biogramie: G. Labuda, *Mściwoj II*, w: SBPN, t. 3, Gdańsk 1997, s. 269–273, autor twierdził, że informacja „zawarta w biogramie w PSB o synu Józefie nie pochodzi ode mnie”. Por. J. Powierski, *Mściwoj II*, w: *Ludzie pomorskiego średniowiecza. Szkice biograficzne*, Gdańsk 1981, s. 89–96.

³⁴ P. Milliman, „The Slippery Memory of men”. *The Place of Pomerania in the Medieval Kingdom of Poland*, Leiden–Boston 2013.

³⁵ J. Spors, *Dzieje polityczne ziem słupskiej, sławieńskiej i białogardzkiej XII–XIV w.*, Poznań–Słupsk 1973; tenże, *Podziały administracyjne Pomorza*; K. Jasiński, *Dzieje ziemi świeckiej i nowskiej od schyłku XII w. do 1309 r.*, w: *Dzieje Świecia nad Wisłą i jego regionu*, t. I, red. tenże, Warszawa–Poznań 1979; B. Śliwiński, *Pogranicze kujawsko-pomorskie w XII–XIII wieku. Z dziejów Bydgoskiego i Wyszogrodzkiego w latach 1113–1296*, Warszawa–Poznań 1989; K. Bruski, *Ziemia nad dolną Wierzycą od XIII do początku XV wieku*, Gdańsk 1997; M. Grzegorz, *Komturstwo gniewskie i jego strategiczne znaczenie*, Bydgoszcz 2003. Ogólnie o kwestiach targów i miast zob. zwłaszcza T. Lalik, *Regale targowe książąt wschodniopomorskich w XII–XIII wieku*, PH 56, 1965, z. 2; tenże, *Miasta Pomorza Gdańskiego i ich ustrój w XIII wieku (Uwagi polemiczno-krytyczne)*, ZH 30, 1965, z. 4 — obie prace cytuję według wydania: T. Lalik, *Studia średniowieczne*, Warszawa 2006 (odpowiednio s. 275–304 i 305–326). Por. też (w wyborze) nowsze polskie monografie miast i ziem (które wykorzystywały lub zdeaktualizowały większość wcześniejszych podobnych prac badaczy niemieckich), ich wyliczenie zob. G. Labuda, w: *Historia Pomorza*, s. 350 — K. Jasiński, w: *Historia Gdańska*, t. 1: *Do roku 1454*, red. E. Cieślak, Gdańsk 1978; J. Spors, *We wczesnofeudalnym księstwie sławieńsko-słupskim i gdańsko-pomorskim w XII–XIV wieku (do 1308 r.)*, w: *Historia Słupska*, red. S. Gierszewski,

bliższych i nieco dalszych sąsiadów³⁶. Z uwagi na wypełniające dużą część panowania księcia jego stosunki z Zakonem Krzyżackim, tematyka ta doczekała się wielu publikacji³⁷. Działania Mściwoja II często komentowane są w dwóch najnowszych monografiach poświęconych jego sojusznikowi i następcy na wschodniopomorskim tronie, Przemysławowi II. Poprawnie wypada prezentacja Mściwoja II w monografii tego księcia wielkopolskiego autorstwa Bronisława Nowackiego³⁸, więcej niż blado w monografii

Poznań 1981, s. 36–74; tenże, *Dzieje Słupska od czasów prehistorycznych do roku 1478*, w: *Dzieje Słupska*, red. J. Lindmajer, Słupsk 1986, s. 11–110; tenże, *Dzieje Sławna od czasów prehistorycznych do roku 1317*, w: *Dzieje Sławna*, red. J. Lindmajer, Słupsk 1994, s. 15–85; K. Bruski, *Dzieje Lipusza i Dziemian w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, w: *Lipusz–Dziemiany. Monografia*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1994, s. 19–30; tenże, *Gniew w średniowieczu (XIII–połowa XV w.)*, w: *Dzieje miasta Gniewu do 1939 roku*, red. B. Śliwiński, Pelplin 1998, s. 58–84 (dotyczące interesującej nas epoki); tenże, *Okres przedkrzyżacki (do 1308 r.)*, w: *Dzieje Krokowej i okolic*, red. A. Groth, Gdańsk 2002, s. 9–16; tenże, *Pod władzą książąt wschodniopomorskich i zakonu krzyżackiego*, w: *Historia Brus i okolicy*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk–Brusy 2006; tenże, *Chojnice w średniowieczu (do roku 1466)*, w: *Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2003, s. 46–51; K. Bruski, B. Śliwiński, *Pod rządami książąt pomorskich i zakonu krzyżackiego*, w: *Kościerzyna. Zarys dziejów miasta do 1939 roku*, red. M. Kallas, Toruń 1994, s. 27–39; B. Śliwiński, *Dzieje Pucka w świetle najstarszych źródeł pisanych (do 1308 r.)*, w: *Historia Pucka*, red. A. Groth, Gdańsk 1998, s. 55–68. Niezwykle pobieżnie potraktował czasy Mściwoja II W. Długokęcki, zob. tenże, *Tczew w okresie pomorskim (1260–1308)*, w: *Historia Tczewa*, red. tenże, Tczew 1998, s. 39–42. Z innych monografii zob. P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd I, Danzig 1913, s. 23–34.

³⁶ M. Wehrmann, *Geschichte von Pommern*, Bd I, Gotha 1904; P. Niessen, *Geschichte der Neu-mark im Zeitalter ihrer Entstehung und Besiedlung. (Von den ältesten Zeiten bis zum Aussterben des Askanier)*, Landsberg 1905; J. Schultze, *Die Mark Brandenburg*, Bd I: *Entstehung und Entwicklung unter den askanischen Markgrafen (bis 1319)*, Berlin 1961; J. Osieglowski, *Polityka zewnętrzna księstwa Rugii (1168–1328)*, Warszawa–Poznań 1975; M. Smoliński, *Sytuacja na pograniczu askańsko-meklemburskim w II połowie XIII w. i na przełomie XIII/XIV w. Najazd Brandenburgii na Pomorze Sławieńskie w 1306 r.*, w: *Mazowsze, Pomorze, Prusy*, GSDŚ, nr 7, Gdańsk 2000, s. 181–234; tenże, *Udział Polaków i Pomorzan w bitwie pod Frohse 10 I 1278 r. Próba identyfikacji sojuszników Ottona IV ze Strzałą*, w: *Kaci, święci, templariusze*, SDŚ, nr 14, Malbork 2008, s. 285–309; M. Hlebionek, *Bolesław Pobożny i Wielkopolska jego czasów*, Kraków 2010.

³⁷ Stosunki z Krzyżakami najlepiej w ujęciu ogólnym omawiają w najnowszej historiografii M. Biskup, G. Labuda, zob. rytyż, *Dzieje Zakonu Krzyżackiego. Gospodarka — społeczeństwo — państwo — ideologia*, Gdańsk 1986, i rozczarowująco skrótowo (z ledwie sygnalizowaną wcześniejszą literaturą przedmiotu) M. Dygo, w: *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, Warszawa 2008, s. 89–90. Z innych najnowszych prac zob. zwłaszcza K. Bruski, *Układ w Miliczu i jego związek z układem w Kępnie*, w: *700 lat układu kępińskiego. Materiały na sesję naukową organizowaną przez Gdańskie Towarzystwo Naukowe i Oddział Gdański Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego w dniach 11–12 grudnia 1982 r.*, red. M. Kowalewska, W. Kiedrowski, A. Klemp, Gdańsk 1982, s. 35–43; J. Powierski, *O czasie pozwania Mściwoja II pomorskiego przez Krzyżaków przed sąd legata papieskiego Filipa z Fermo*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*, Toruń 1997, s. 521–528, i wiele artykułów, cytowanych już w tekście zasadniczym niniejszej pracy; M. Grzegorz, *Komturstwo gniewskie*.

³⁸ Po raz pierwszy w wersji o charakterze popularnonaukowym: B. Nowacki, *Przemysł II książę wielkopolski, król Polski 1257–1295*, Poznań 1995; po raz drugi tenże, *Przemysł II 1257–1296*.

autorstwa Aleksandra Swieżawskiego, zupełnie nieprzygotowanego, by cokolwiek pisać o Pomorzu Wschodnim³⁹. Z opracowań o charakterze ogólniejszym wspomnieć trzeba także prace dotyczące szczegółowych kwestii immunitetu Kościoła w Polsce, w tym i na Pomorzu Wschodnim, autorstwa Józefa Matuszewskiego i Zdzisława Kaczmarczyka⁴⁰. Nadal zachowują aktualność opracowania Władysława Łęgi o społeczeństwie, państwie i gospodarce Pomorza Wschodniego. W pracach tego autora znaleźć można m.in. wciąż ważne zestawienia i mapy obrazujące różne przejawy działalności gospodarczej (lokalizacja znanych z dokumentów np. lasów, barci, jazów, przystani itd.)⁴¹.

Poza zasięgiem badawczego poznania pozostaje natomiast nadal organizacja — nazwijmy to językiem współczesnym — „sił morskich” księstwa wschodniopomorskiego, choć przecież jednostki pływające musiały znajdować się w zasobie urządzeń militarnych Mściwoja II. Co najwyżej można powtarzać za najnowszymi badaniami, że do przeszłości odchodzi przekonanie o braku w tym czasie podziału na jednostki ściśle handlowe i ściśle wojenne. Dominować zaczyna ogólny pogląd, że książęta wschodniopomorscy dysponowali jednostkami do działań typowo militarnych, do „kontroli żeglugi czy do szybkiego przewozu przedstawicieli elity panującej”, że funkcję taką pełniły „floty” składające się z wiosłowo-żaglowych łodzi obsadzonych zbrojną drużyną, długie łodzie bez wyodrębnionej przestrzeni handlowej⁴². O wykorzystywaniu takich jednostek przez Mściwoja II w działaniach na Wiśle przeciwko krzyżackim statkom handlowym, próbującym uniknąć opłat celnych, wspomina zakonna kronika Piotra z Dusburga⁴³. Operacje „czysto morskie” pozostają więc nadal poza zasięgiem poznania.

Odnawiciel korony polskiej, Poznań 1997, po raz trzeci tenże, *Przemysł II. Odnawiciel korony polskiej (1257–1296)*, Kraków 2007.

³⁹ Por. A. Swieżawski, *Przemysł król polski*, Warszawa 2006. Niestety nieznaną zagadnień pomorskich przez tego badacza uważać trzeba niekiedy za zbyt daleko idącą (zob. np. s. 74: Mściwoj II miał być władcą Pomorza Wschodniego już w latach 1255–1256; s. 84–85: pierwszym potwierdzonym „źródłami dokumentarnymi” księciem Pomorza Wschodniego miał być „Świętosław I”, chodzi rzecz jasna o Sobiesława I, legendarnego — bo wspomnianego dopiero w *Kronice oliwskiej* z połowy XIV w. — przodka dynastii Sobiesławiców; s. 87: w 1269 r. w wyniku układu Mściwoja II z margrabią w Choszczynie, książę zachodniopomorski Barnim I „napadł” na ziemie sławieńską, w rzeczywistości trzymał ją od 1266 r.; s. 87–88: błędnie przedstawiony epizod związany z wojną domową między synami Świętopelka w latach 1269–1271).

⁴⁰ J. Matuszewski, *Immunitet ekonomiczny w dobrach Kościoła w Polsce do roku 1381*, Poznań 1936; Z. Kaczmarczyk, *Immunitet sądowy i jurysdykcja poimmunitetowa w dobrach Kościoła w Polsce do końca XIV wieku*, Poznań 1936, z ważną konstatacją (s. 12), że immunitet sądowy na Pomorzu Wschodnim pojawił się później niż w innych rejonach Polski. Niewiele z kolei wnosi do tematyki wschodniopomorskiej M. Szczaniecki, *Nadania ziemi na rzecz rycerzy w Polsce do końca XIII wieku*, Poznań 1938. Zob. też podane niżej w przypisach prace W. Łęgi.

⁴¹ W. Łęga, *Obraz*; tenże, *Spółeczeństwo i państwo gdańsko-pomorskie w XII i XIII wieku*, Poznań 1956.

⁴² Zob. ostatnio W. Ossowski, *Przemiany w skutnictwie*, s. 169–170.

⁴³ Zob. *Petrus de Dusburg Chronica terre Prussiae*, ed. J. Wenta, S. Wyszomirski, w: MPH s.n., t. XIII, Kraków 2007, s. 135 (przekład: Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, tłum. S. Wyszomirski, oprac. J. Wenta, Toruń 2004, s. 119); rozdz. IV, s. 98.

Genealogię Mściwoja II przedstawił niedawno wyczerpująco Edward Rymar, omawiając i analizując szeroko wcześniejsze poglądy na temat pochodzenia matki księcia, daty jego urodzenia, rodzeństwa, kwestii zawierania własnych związków małżeńskich, posiadanego potomstwa, a także daty śmierci⁴⁴. Przyczynek do życia prywatnego księcia, mianowicie jego romans z kuzynką Gertrudą, opracował Błażej Śliwiński⁴⁵. O jednym ze szwagrów Mściwoja II, Henryku Kirchbergu, artykuł napisał wspomniany E. Rymar⁴⁶. Z kolei o zięciu Mściwoja II, księciu meklemburskim Przybysławie II, mężu starszej z córek księcia, Katarzyny, pisali ostatnio Józef Spors⁴⁷, Dariusz Wybranowski⁴⁸, Marek Smoliński⁴⁹ i Błażej Śliwiński⁵⁰, na temat drugiego z zięciów, hrabiego holsztyńskiego Adolfa, męża młodszej córki, Eufemii, wyniki badań przedstawił Kazimierz Jasiński⁵¹. Do ustaleń tego badacza odwołujemy się także przy kwestiach genealogicznych dynastii piastowskiej⁵². Itinerarium księcia przedstawił najpełniej Zbigniew Górski⁵³, choć najnowsze badania nad kancelarią wschodniopomorską Agnieszki Gut, zwłaszcza nad autentycznością wschodniopomorskich dyplomów, z oczywistych względów wnoszą do itinerarium wiele poprawek.

Powszechnie odnotowywano w historiografii fakt, że książę Świętopelk zmuszony był w trakcie walk z Krzyżakami oddać syna na kilka lat jako zakładnika, po czym interesowano się Mściwojem II już jako księciem w Świeciu nad Wisłą, głównie z uwagi na fakt zawarcia w 1264 r. układu w Kamieniu Pomorskim z księciem szczecińskim Barnimem I⁵⁴ i w 1268 r. z Krzyżakami⁵⁵. Ostatnio ten okres życia Mściwoja II znacznie

⁴⁴ E. Rymar, *Rodowód książąt*, s. 219–294.

⁴⁵ B. Śliwiński, *Tylko arena czy także uczucie? Książę gdańskopomorski Mściwoj II i księżniczka Gertruda Samborówna*, w: *Nihil superfluum esse. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*, red. J. Strzelczyk, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 263–273; tenże, *Jeszcze o życiu prywatnym księcia wschodniopomorskiego Mściwoja II w latach osiemdziesiątych XIII w. na tle polityki zjednoczeniowej*, w: *Miłość w czasach dawnych*, red. B. Możejko, A. Paner, Gdańsk 2009, s. 85–94.

⁴⁶ E. Rymar, *Henryk hrabia Kirchberg szwagier Mściwoja II pomorskiego*, ZH 48, 1983, z. 1–2, s. 183–193.

⁴⁷ J. Spors, *Przybysław z książąt meklemburskich (ok. 1250–zm. po 1316)*, w: PSB, t. 29, s. 130–131.

⁴⁸ D. Wybranowski, *Upadek polityczny księcia Przybysława II, pana na Dobrej, Białogardzie i Olesznie a sprawa likwidacji enklaw wpływów brandenburskich na Pomorzu Zachodnim od 1291–1292 roku*, PZ 14 (43), 1999, z. 2, s. 7–21.

⁴⁹ M. Smoliński, *Sytuacja na pograniczu*, s. 181–233.

⁵⁰ B. Śliwiński, *Kilka uzupełnień*, s. 90–102.

⁵¹ K. Jasiński, *Tytuł pomorski Adolfa V*, s. 139–149.

⁵² Tenże, *Genealogia Piastów wielkopolskich. Potomstwo Władysława Odonica*, w: *Nasi Piastowie*, „Kronika Miasta Poznania” 1995, nr 2, s. 34–66.

⁵³ Z. Górski, *Itinerarium Mszczuja II (1264–1294)*, AUN. Historia 8, 1973, s. 55–71.

⁵⁴ J. Powierski, *Układ kamieński na tle stosunków między książętami Pomorza, Krzyżakami i Prusami w latach sześćdziesiątych XIII wieku*, „Rocznik Olsztyński” 8, 1968, s. 11–31.

⁵⁵ K. Jasiński, *Pomorsko-krzyżackie układy pokojowe z 1267 i 1268 roku*, ZH 47, 1982, z. 4, s. 103–114; G. Labuda, *Pomorsko-krzyżacki zatarg graniczny z roku 1267/1268. Przyczynek do migracji Prusów na Pomorze Gdańskie*, ZH 50, 1985, z. 2, s. 7–13; B. Śliwiński, *Jeszcze w sprawie*

uzupełniono: o prawdopodobne ustalenie okoliczności i daty małżeństwa księcia z Judytą⁵⁶, o kwestię pierwszego samodzielnego władztwa Mściwoja II, wydzielonego mu przez ojca, oraz udziału w wojnie o Nakło w 1255 r.⁵⁷, o nowe odczytanie warunków hołdu, który Mściwoj II złożył margrabiom brandenburskim w Choszcznie w 1269 r.⁵⁸ Ogólnie o zależności lennej Pomorza Wschodniego (także w czasach Mściwoja II) jako pochodzącej jeszcze z czasów karolińskich, wypowiadał się E. Rymar⁵⁹, jego ustalenia nie zyskały jednak akceptacji w literaturze przedmiotu⁶⁰, co podzielamy.

Zainteresowanie wywołała z kolei nie tak dawno temu problematyka wojny domowej z lat 1269–1271, stoczonej między zwycięskim Mściwojem II a jego młodszym, przyrodnim bratem Warcisławem II⁶¹. W trakcie wojny doszło także do wygnania przez Mściwoja II jego stryja, księcia tczewskiego Sambora II⁶², co oznaczało zjednoczenie całego Pomorza Wschodniego pod rządami Mściwoja II. Swoiste zakończenie sprawy Sambora II, czyli porozumienie zawarte w 1280 r. w Rzepce między Mściwojem II a księciem inowrocławskim Siemomysłem i jego żoną Salomeą, córką Sambora II, opraco-

układów pomorsko-krzyżackich z roku 1267/1268, ZH 57, 1992, z. 2/3, s. 107–116; A. Bugaj, *Datacja przekazów Piotra z Dusburga o wojnie krzyżacko-pomorskiej z 1266 r.*, w: *Kopijnicy, syprowie, tenutariusze*, GSDŚ, nr 8, Gdańsk 2002, s. 17–48.

⁵⁶ M. Smoliński, *Polityka zachodnia księcia gdańsko-pomorskiego Świętopełka*, Gdańsk 2000, s. 155–161.

⁵⁷ B. Śliwiński, *Gdzie znajdowała się pierwsza dzielnica księcia Mściwoja II wschodniopomorskiego?*, w: *A Pomerania ad ultimas terras. Studia ofiarowane Barbarze Popielas-Szultce w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. J. Sochacki, A. Teterycz-Puzio, Słupsk 2011, s. 44–55.

⁵⁸ B. Śliwiński, *Układ księcia wschodniopomorskiego Mściwoja II z margrabiami brandenburskimi w Choszcznie w 1269 r. Powrót problemu*, w: *Mieszczanie, wasale, zakonnicy*, SDŚ, nr 10, Malbork 2004, s. 267–292.

⁵⁹ Wybiórczo zob.: E. Rymar, *Karolińska geneza trybutarnego stosunku władców Polski do królów niemieckich (X–XIII w.)*, CPH 41, 1989, z. 1, s. 1–32; tenże, *Niemiecka Rzesza wobec Polski (Pomorza Gdańskiego i Sławińskiego-Słupskiego) pod Przemysłidami w latach 1300–1306*, „Studia Historica Slavo-Germanica” 16, 1987, s. 37–66; tenże, *Wielkie Pomorze obszarem lennym margrabiów brandenburskich z dynastii askańskiej (trybutarnym Rzeszy Niemieckiej)*, RH 62, 1996, s. 21–46; tenże, *O prawach Królestwa Niemieckiego i Marchii brandenburskiej do zwierzchnictwa nad całym Pomorzem*, RH 72, 2006, s. 7–51.

⁶⁰ J. Spors, *Rzekome tytuły prawne Brandenburgii do Pomorza Gdańskiego opierające się na potwierdzeniach z 1231 i 1295 r.*, w: *Personae, colligationes, facta. Profesorowi Kazimierzowi Jasińskiemu w 70 rocznicę urodzin*, Toruń 1991, s. 240–241; G. Labuda, *Podstawy polityczno-prawne kupna Pomorza Gdańskiego przez Zakon Krzyżacki od margrabiów brandenburskich w latach 1309–1310*, RH 71, 2005, s. 31–60; tenże, *O zakresie rzekomych uprawnień Królestwa Niemieckiego i Marchii Brandenburskiej nad całym Pomorzem we wczesnym średniowieczu*, RH 73, 2007, s. 17–34.

⁶¹ K. Jasiński, *Wojna domowa na Pomorzu Gdańskim w latach 1269/70–1272 (ze szczególnym uwzględnieniem roli rycerstwa i możnowładztwa)*, w: *SPŚ*, t. 3, Warszawa 1985, s. 135–187; tenże, *List Mściwoja II*, s. 31–43; E. Rymar, *Walka o Pomorze Gdańskie w latach 1269–1272*, RG 47, 1987, z. 1, s. 5–30; tenże, *Udział rodu Wedlów w ekspansji margrabiów brandenburskich na Pomorze Środkowe i Wschodnie w latach 1269–1313*, w: *Pomorze Słowińskie i jego sąsiedzi X–XV w.*, red. J. Hauziński, Gdańsk 1995, s. 45–60.

⁶² O tym księciu zob. B. Śliwiński, *Sambor II książę tczewski*, Tczew 2010.

wał K. Jasiński⁶³. Dyskusję wywołała hipoteza Janusza Bieniaka o innym niż zwykle się to czynić odczytaniu treści umowy zawartej w Kępnie w 1282 r. między Mściwojem II a Przemysłem II⁶⁴ (darowizna za życia czy układ lenny), wykazano też związek między tą umową a układem Mściwoja II z Krzyżakami w Miliczu⁶⁵. Przez pryzmat sojuszu z Wielkopolską przyjrano się ostatnio ponownie stosunkom Mściwoja II także z margrabiami brandenburskimi, książętami zachodniopomorskimi, a nawet z Krzyżakami⁶⁶.

Wyjaśniono już okoliczności, w jakich rycerstwo wschodniopomorskie w 1291 r. podczas zjazdu w Nakle złożyło przysięgę wierności Przemysłowi II, ostatecznie to jego wybierając na następcę Mściwoja II⁶⁷, przedstawiono też ostatni rok życia tego księcia i działania Przemysła II, skutecznie zmierzające do przejęcia władzy na Pomorzu Wschodnim⁶⁸.

Łącząc się w pewnym momencie swojego panowania więzami politycznymi z księciem wielkopolskim, Przemysłem II, w następnych latach Mściwoj II wspierał go praktycznie we wszystkich działaniach. Bez wątpienia także w tych, które związane były z przybierającą od lat osiemdziesiątych XIII w. coraz konkretniejsze formy ideą odnowienia Królestwa Polskiego. Nie dysponujemy niestety źródłami, w oparciu o które można by powiedzieć cokolwiek bliższego o postrzeganiu tego procesu zarówno przez księcia wschodniopomorskiego, jak i jego otoczenie. Niewątpliwie zubaża to biografię księcia, niemniej jednak z konieczności poprzestać trzeba tylko na zasygnalizowanych tu ogólnych stwierdzeniach.

Nad zagadnieniem kancelarii Mściwoja II pracował swego czasu Max Perlbach⁶⁹, uwagę temu problemowi poświęcił też W. Łęga⁷⁰, przyczynek dołożył Z. Górski⁷¹, a najszerszej zakrojone badania przeprowadziła A. Gut. Z jej ustaleń wynika, że kancelaria ta działała jeszcze w niewielkim zakresie i zreagowała zaledwie 27% znanych dokumentów wystawionych w imieniu tego księcia⁷². Ta sama badaczka przeprowadziła drobiazgowo

⁶³ K. Jasiński, *Porozumienie kujawsko-pomorskie w 1280 r.*, ZH 21, 1955, z. 3/4, s. 7–44.

⁶⁴ J. Bieniak, *Postanowienia układu kępińskiego (15 lutego 1282)*, PH 82, 1992, z. 2, s. 209–232.

⁶⁵ K. Bruski, *Układ w Miliczu*, s. 35–43; por. także J. Powierski, *O czasie pozwania Mściwoja II*, s. 521–528; M. Grzegorz, *Komturstwo gnieźnieńskie*.

⁶⁶ B. Popielas-Szultka, *Przemysł II a Pomorze Zachodnie (stosunki polityczne)*, w: *Przemysł II. Odnowienie Królestwa Polskiego*, red. J. Krzyżaniakowa, Poznań 1997, s. 145–152; E. Rymar, *Stosunki Przemysła II z margrabiami brandenburskimi ze starszej linii askańskiej w latach 1279–1296*, w: tamże, s. 123–144; J. Powierski, *Krzyżacka polityka Przemysła II w pierwszym okresie jego aktywności politycznej*, w: tamże, s. 101–122; M. Smoliński, *Udział Polaków i Pomorzan*, s. 285–308.

⁶⁷ B. Śliwiński, *Zjazd gnieźnieński z października 1290, zjazd nakielski z sierpnia 1291 r. Postanowienia i reperkusje*, w: *Odkrywczy, princepsi, rozbójnicy*, SDŚ, nr 13, Malbork 2007, s. 299–331.

⁶⁸ B. Śliwiński, *Rządy Przemysła II na Pomorzu Gdańskim w latach 1294–1296*, ZH 59, 1994, z. 1, s. 7–27.

⁶⁹ M. Perlbach, *Das Urkundenwesen Herzog Mestwin II. von Pommerellen 1266–1294*, w: *Preussisch-Polnische Studien zur Geschichte des Mittelalters*, H. 2, Halle 1886, s. 1–40.

⁷⁰ W. Łęga, *Spółeczeństwo*, s. 105–126.

⁷¹ Z. Górski, *Oznaczenie dnia w dokumentach książąt Pomorza Gdańskiego*, „Prace Komisji Historii Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego” 11, 1975, s. 55–65.

⁷² A. Gut, *Urząd kanclerza za panowania księcia wschodniopomorskiego Mściwoja II (1266–1294)*, SŻ 63, 2006, s. 56; też, *Średniowieczna dyplomatyka wschodniopomorska. Dokumenty i kancelarie Pomorza Wschodniego do 1309 roku*, Szczecin 2014, aneks II.

badania nad składem osobowym kancelarii Mściwoja II, używanym formularzem itp. Zachowane pieczęcie Mściwoja II omówił i przedstawił najpełniej Marian Gumowski⁷³, aczkolwiek pieczęć najstarsza, z wizerunkiem Samsona i lwa, znana jest tylko z opisu⁷⁴. Kwestię tytulatury Mściwoja II (a także innych przedstawicieli dynastii Sobiesławiców) ukazał swego czasu Paweł Czaplewski⁷⁵. W tym przypadku nieco zmian wprowadzają nowsze badania źródłoznawcze, niekiedy dyskwalifikujące pod względem wiarygodności dokumenty służące temu autorowi za podstawę wniosków. Specjaliści z zakresu numizmatyki twierdzą natomiast, że obecnie brak jest jeszcze możliwości wyciągania wniosków o mennicach wschodniopomorskich⁷⁶.

Stosunki Mściwoja II z biskupstwem włocławskim (do tej diecezji należała większość ziem księstwa) na tle majątkowym przedstawił Stanisław Kujot⁷⁷ i niedawno Peter Kriedte⁷⁸, kwestie polityczne omówił rzeczowo i ogólnie (z podaniem obszernej bibliografii) J. Bieniak w biogramach biskupów, zamieszczonych w *Słowniku Biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*⁷⁹. Dobrze opracowane zostały kontakty Mściwoja II z biskupstwem kamieńskim (któremu podlegała rządzona przez tego księcia ziemia sławieńska)⁸⁰, daje się zaś odczuć brak nowego spojrzenia na kontakty księcia z arcybiskupem gnieź-

⁷³ M. Gumowski, *Pieczęcie książąt pomorskich*, ZH 16, 1950, s. 24–66, reprodukcje wybranych pieczęci wschodniopomorskich zaprezentował F. A. Vossberg, *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen*, Berlin 1854. Zdjęcie pieczęci używanej przez Mściwoja II jako władcy całego Pomorza Wschodniego przedstawił ostatnio M. Hlebionek, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012, s. 137, nr 56 (tu też najnowsza literatura przedmiotu).

⁷⁴ A. Małecki dostrzegł wzmiankę o jej niegdyś używaniu (P, nr 361 z 1283), zob. tenże, *Studia heraldyczne*, t. I, Lwów 1890, s. 261; W. Łęga, *Spółeczeństwo*, s. 199–200, ten sam przypomniał też (s. 130), że Mściwoj II używał pieczęci sygnetowej (P, nr 314 z 1280; nr 431 z 1288 oraz nr 214, falsyfikat datowany na 1266) w źródłach wspominanej jako pieczętującej pozwy na sąd przed księciem.

⁷⁵ P. Czaplewski, *Tytulatura książąt*, s. 9–61.

⁷⁶ Straciła już na aktualności praca E. Waschinski, *Das pommerellische Münzwesen der Samboriden*, „Weichselland” 1937, Bd 36, s. 2–7. Zob. M. Męclewska, *Moneta krzyżacka w Polsce*, „Wiadomości Numizmatyczne” 13, 1969, s. 81–110 (wedle której napływ monety krzyżackiej osłabił produkcję menniczą za czasów Mściwoja II); S. Suchodolski, *Uwagi o monecie Pomorza Gdańskiego w XIII w.*, w: *Moneta i kontakty mennicze w rejonie Morza Bałtyckiego XIII–XVIII w.*, Toruń 2002, s. 33–47; B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądź średniowiecznych Prus*, Wrocław 2009, s. 61–62, 80 (zdaniem którego na Pomorzu Wschodnim bito za czasów Mściwoja II brakteaty wedle tego samego standardu co krzyżackie).

⁷⁷ S. Kujot, *O majątkach biskupich na Pomorzu*, RTNT 2, 1880.

⁷⁸ P. Kriedte, *Die Herrschaft der Bischöfe von Włocławek in Pommerellen von den Anfängen bis zum Jahre 1409*, Göttingen 1974.

⁷⁹ J. Bieniak, *Albierz, biskup kujawski*, w: SBPN, t. 1, Gdańsk 1992, s. 24–25; tenże, *Wislaw h. Łazęka (zm. 1300), biskup kujawski*, w: SBPN, Supplement, t. 1, Gdańsk 1998, s. 340–342; tenże, *Wolimir h. Sulima (zm. 1275), biskup kujawski*, tamże, s. 351–353.

⁸⁰ Zob. choćby: E. Rymar, *Władztwo biskupów kamieńskich między Unieścią i Grabową w XIII i XIV wieku*, „Rocznik Koszaliński” 25, 1995, s. 35–54 i tenże, *Biskupi — mnisi — reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamieńskiej*, Szczecin 2002.

nieńskim Jakubem Świnką, temat ten jest zresztą słabo akcentowany także w starszych monografiach i nowszych pracach dotyczących osoby tego arcybiskupa⁸¹.

Opracowań ogólnych doczekały się funkcjonujące na Pomorzu Wschodnim za czasów Mściwoja II klasztory: cystersów w Oliwie i związanych z nimi cysterek w Żarnowcu⁸², cystersów w Pelplinie⁸³, cystersów w Bukowie⁸⁴, norbertanek w Żukowie⁸⁵, norbertanek w Słupsku⁸⁶, dominikanów w Gdańsku⁸⁷, augustianów w Swornigaciach⁸⁸. W ramach te-

⁸¹ Zob. W. Karasiewicz, *Jakób II Świnka, arcybiskup gnieźnieński 1283–1314*, Poznań 1948; T. Silnicki, K. Gołąb, *Arcybiskup Jakub Świnka i jego epoka*, Warszawa 1956; B. Nowacki, *Arcybiskup Jakub Świnka — budzielnik i propagator polskiej świadomości narodowej*, w: *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, Gnieźno 2000, s. 107–120.

⁸² E. Keyser, *Olivaer Studien*, ZWG 1926, H. 66, s. 1–7; 1928, H. 68, s. 7–22; R. Koebner, *Urkundenstudien zur Geschichte Danzig und Olivas von 1178 bis 1342*, ZWG 1934, H. 71, s. 5–22; K. Dąbrowski, *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku*, Gdańsk 1975; tenże, *Rozwój wielkiej własności ziemskiej klasztoru cysterek w Żarnowcu od XIII do XVI wieku*, Gdańsk 1970; F. Sikora, *Z dziejów klasztoru oliwskiego w XII–XVI wieku*, ZH 42, 1977, z. 4, s. 95–129; K. Dąbrowski, *W sprawie najstarszych dziejów klasztoru oliwskiego*, ZH 47, 1982, z. 1, s. 101–105; F. Sikora, *Jeszcze raz w sprawie pracy o opactwie oliwskim w XII–XVI wieku*, tamże, s. 117–122; tenże, *Początki klasztoru cysterek w Żarnowcu*, ZH 48, 1983, z. 1–2, s. 7–28.

⁸³ E. Strehle, *Doberan und Neu-Doberan (Pelplin)*, „Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde” 34, 1869, s. 20–54; S. Kujot, *Opactwo pelplińskie*, Pelplin 1875; P. Westphal, *Eine ehemaliges Klosterterritorium in Pommerellen*, Danzig 1905; R. Frydrychowicz, *Geschichte der Cistercienserabtei Pelplin und ihre Bau- und Kunstdenkmäler*, Düsseldorf 1907; K. Bruski, *Opactwa cystersów w Oliwie, Pelplinie i Byszewie — ich miejsce w dziejach Pomorza*, „Studia Pelplińskie” 18, 1987, s. 17–32; P. Oliński, *Fundatio ecclesiae Samburiensis*, „Studia Pelplińskie” 21/22, 1994, s. 105–112; J. Wenta, *Świadectwo fundacji pelplińskiej. Na marginesie fundatio i pierwszych dokumentów*, w: *Pelplin. 750 rocznica powstania opactwa cysterskiego. Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu*, Pelplin-Tczew 2002, s. 27–37.

⁸⁴ B. Popielas-Szultka, *Rozwój gospodarczy dominium bukowskiego od połowy XIII do połowy XVI wieku*, Słupsk 1980; też, *Jeszcze o dziejach opactwa cystersów w Bukowie. Na marginesie nowych badań*, w: *Komturzy, rajcy, żupani*, SDŚ, nr 11, Malbork 2005, s. 201–210; też, *Spostrzeżenia o cysterskich skryptoriach i bibliotekach*, „Słupskie Studia Historyczne” 18, 2012, s. 329–340 (w pracach tych pełna bibliografia dotycząca klasztoru bukowskiego).

⁸⁵ A. Czacharowski, *Uposażenie i organizacja klasztoru norbertanek w Żukowie od XIII do połowy XV wieku*, Toruń 1963. Por. także *Dzieje Żukowa*, red. B. Śliwiński, Żukowo 2003 (rozdziały do 1294 r. autorstwa M. Smolińskiego i B. Śliwińskiego); ze względu na konflikt między norbertankami żukowskimi a cystersami oliwskimi, w który interweniował Mściwoj II, zob. też T. Rembalski, *Dzieje osadnictwa na terenie współczesnych gmin Gdynia i Kosakowo od XIII do XV wieku*, Gdynia 2006.

⁸⁶ B. Popielas-Szultka, *Fundacja klasztoru norbertanek a początki lokacyjnego Słupska*, „Rocznik Słupski” 1982/1983, s. 30–52.

⁸⁷ B. Możejko, D. Kaczor, B. Śliwiński, *Zarys dziejów klasztoru dominikańskiego w Gdańsku od średniowiecza do czasów nowożytnych (1226/1227–1835)*, „Archeologia Gdańska” 1, 2006, s. 137–213. O klasztorach dominikańskich w Słupsku i Tczewie zob. ogólniejsze uwagi: R. Kubicki, *Środowisko dominikanów kontraty pruskiej od XIII do połowy XVI wieku*, Gdańsk 2007 (przez hasła w indeksie).

⁸⁸ M. Bruszeńska-Głombiowska, *Powstanie oraz pierwsze donacje dla klasztoru augustianów w Swornigaciach na Pomorzu Gdańskim*, w: *Szlachta, starostowie, zaciężni*, GSDŚ, nr 5, Gdańsk–

matyki klasztorów poza granicami Pomorza Wschodniego, z którymi Mściwoj II utrzymywał bliższe kontakty, została opracowana monografia (zwracającą dużą uwagę na rolę księcia wschodniopomorskiego) placówki cystersów w Byszewie⁸⁹. Omówienia na szerokim tle porównawczym doczekały się też ostatnio kontakty Mściwoja II z zakonem joannitów⁹⁰.

W sposób zadowalający opracowano świeckie otoczenie Mściwoja II. Zwłaszcza w cytowanych wyżej pracach W. Łęgi znaleźć można liczne i bardzo pomocne zestawienia⁹¹ nadań książęcych z XIII w. na rzecz rycerstwa⁹², z doszukiwaniem się nawet celowej polityki nadawczej władców na terenach militarnie zagrożonych i ze zwróceniem uwagi na dziedziczenie dóbr ziemskich przez synów i córki rycerzy oraz na sprawy związane z rozwojem immunitetu. Dysponujemy opracowaniami dotyczącymi hierarchii urzędniczej⁹³, ogólnym spojrzeniem na moźnych tego czasu⁹⁴, monografiami wybitniejszych rodzin możnowładczych, takich jak Święcowie⁹⁵,

Koszalin 1998, s. 17–27; J. Knopek, *Augustianie w Swornychgaciach*, „Zeszyty Chojnickie” 3 (17), 1999, s. 108–113.

⁸⁹ R. Kozłowski, *Rozwój uposażenia klasztoru cysterskiego w Byszewie (Koronowie) do końca XIV w.*, Warszawa–Poznań 1972.

⁹⁰ M. Smoliński, *Joannici w polityce książąt polskich i pomorskich od połowy XII do pierwszego ćwierćwiecza XIV wieku*, Gdańsk 2008.

⁹¹ Zob. np. W. Łęga, *Spółeczeństwo*, s. 79–80, gdzie na podstawie zachowanych dokumentów omówienie i zestawienie zwolnień z należnych księciu danin i posług, m.in. z wyliczeniem, że Świętopęk udzielił ich 18, a Mściwoj II — 96; s. 92: tabela z wyliczeniem, że Mściwoj II przyznał 19 ulg celnych, trzy razy udzielił zezwolenia na założenie targu, dwa razy na założenie karczmy, wydał 27 decyzji w sprawach młynów, udzielił 45 zezwoleń rybołówczych i 19 łowieckich; s. 143–144: chronologiczny wykaz nadań immunitetu sądowego (od 1224), w tym 22 zwolnień wydanych przez Mściwoja II.

⁹² Z zastrzeżeniem, że nie jest możliwe dokładniejsze przedstawienie nadań Mściwoja II na rzecz rycerstwa. O ile instytucje kościelne w miarę skrzętnie przechowywały dokumenty nadań, o tyle w warstwie rycerskiej większość z nich nawet poginęła; o niektórych zaginionych materiałach dowiadujemy się z dokumentów późniejszych, w których zbiorczo mowa o nadaniach Mściwoja i np. jego najbliższych następców.

⁹³ J. Spors, *Urzednicy terytorialni i nadworni na Pomorzu Gdańskim i Sławiensko-Słupskim w XIII i początku XIV wieku*, CPH 33, 1981, z. 2, s. 31–65; tenże, *Urząd wojewody na Pomorzu Gdańskim do początków XIV wieku*, „Słupskie Prace Humanistyczne” 4, 1983 (druk: 1985), s. 14–31; B. Śliwiński, *Urzednicy Pomorza Wschodniego do 1309 roku. Spisy*, Wrocław 1989.

⁹⁴ Tenże, *Rola polityczna możnowładztwa na Pomorzu Gdańskim w czasach Mściwoja II*, Gdańsk 1987.

⁹⁵ E. Sauer, *Der Adel während der Besiedlung Ostpommerns (der Länder Kolberg, Belgard, Schlawe, Stolp 1250–1350)*, Stettin 1939, zwłaszcza załączniki: I, II, III, IV, VI, VII (tablice genealogiczne różnych dziewiętnastowiecznych badaczy niemieckich); F. Morré, *Die Swenzonen in Ostpommern. Aufstieg und Herrschaft 1269–1357*, BS NF 1939, Bd 41, s. 35–98; E. v. Puttkamer, *Geschichte des Geschlechts von Puttkamer*, Neustadt a.d. Aisch 1984 (na s. 150–160 krytycznie omówione wcześniejsze poglądy o pochodzeniu tej rodziny); J. Spors, *Rola polityczna Święców w końcu XIII i na początku XIV wieku*, RH 46, 1980, s. 17–38; B. Popielas-Szultka, *Polityka miejska Święców*, w: *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu. Studia ofiarowane Profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Toruń 1996, s. 69–81; B. Śliwiński, *Gniazdo rodu Święców*, „Studia Bałtyckie. Historia” 2, 1996,

Wyszelice⁹⁶, Wajsylewice⁹⁷ czy średniozamożny ród Rozwarowiców⁹⁸, a także biogramami prawie wszystkich ważniejszych osób z otoczenia Mściwoja II, opublikowanymi w *Słowniku Biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*⁹⁹. W kwestii nadań ziemskich Mściwoja II na rzecz rycerzy i udzielanego immunitetu pisał ostatnio szeroko Michał Targowski, choć pominął to zagadnienie dla pozostającej przecież pod panowaniem Mściwoja II ziemi sławieńskiej¹⁰⁰. Na temat stanu prawnego tego rycerstwa niezmiennie istotne są ustalenia Klemensa Bruskiego. Autor ten ustalił, że za czasów Mściwoja II wszyscy poddani, posiadający dobra ziemskie, zobowiązani byli nie tylko do konnej służby w lekkiej zbroi na każde wezwanie księcia (bez ograniczeń terytorialnych i czasowych), lecz także do pomocy przy budowie, naprawie i rozbiórce grodów oraz do składania danin obejmujących zwykle kilkanaście pozycji. Alienacja majątku rycerskiego wymagała zgody księcia, a do dziedziczenia dóbr ziemskich dopuszczone były także córki. Immunitet (oprócz innych zwolnień prawie zawsze wymieniał narzaz, podworowe, poradlnie, powołowe, przewód, przewóz i stan) „był wyrazem szczególnej łaski księcia dla odbiorców nadania, należy więc sądzić, że miały one charakter wyjątkowy w stosunku do ogółu posiadłości rycerskich na Pomorzu”¹⁰¹. Jednakże większość majątków rycerskich miała wywiązywać się ze wszystkich świadczeń wedle prawa książęcego¹⁰². Obraz ten uzupełnił M. Targowski, omawiając nadania Mściwoja II dla rycerstwa i m.in. wykazując, że za czasów tego księcia doszło w przypadku możnowładztwa do ustalenia nowego wymiaru służby rycerskiej: oprócz zwyczajowego (jedna służba z każdej osady — bez względu na jej wewnętrzne podziały własnościowe) także do wybierania jednej służby z całego

s. 35–51; tenże, *Herb rodu Święców*, w: *Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, red. A. Radziwiński, J. Wroniszewski, Toruń 1999, s. 153–167.

⁹⁶ K. Jasiński, *Wyszelice. Z dziejów możnowładztwa pomorskiego na przełomie XIII i XIV w.*, ZH 22, 1957, z. 1/3, s. 213–217; podsumowanie badań nad tym rodem zob. G. Białuński, *Ród Wyszeliców*, „Echa Przeszłości” 13, 2012, s. 25–38.

⁹⁷ R. Wenskuns, *Eine preussische Familie in Pommerellen und ihre Erben*, w: *Europa Slavica — Europa Orientalis*, hrsg. v. K. D. Grothusen, K. Zernack, Berlin 1980, s. 390–400; G. Białuński, *Ród Wajsylewiców. Fragment z dziejów pruskiej emigracji*, „Pruthenia” 2, 2006, s. 74–93; tenże, *Studia z dziejów rycerskich i szlacheckich rodów pruskich (XIII–XVI wiek)*, cz. 1, Olsztyn 2012, s. 23–41.

⁹⁸ J. Spors, *Dzieje pomorskiego rodu rycerskiego Rozwarowiców w XIII i na początku XIV wieku*, „Słupskie Prace Humanistyczne” 5, 1985, s. 3–19; B. Śliwiński, *Na marginesie badań nad rodziną Rozwarowiców*, RG 48, 1988, z. 1, s. 179–187.

⁹⁹ SBPN, t. 1–4, Gdańsk 1992–1997. Ze względu na ich liczbę, rezygnujemy z odrębnego wyliczania tych biogramów. W przypadku urzędników (i rycerstwa) wielkopolskiego z czasów Przemysła II korzystaliśmy z biogramów zawartych w niepublikowanej jeszcze rozprawie magistranta piszącego tego słowa, Daniela Budkiewicza, *Otoczenie urzędnicze księcia wielkopolskiego i króla Polski Przemysła II (1257–1296)*, Gdańsk 2015 (rozprawa doktorska powstała w Instytucie Historii Uniwersytetu Gdańskiego pod kierunkiem prof. dr hab. Sobiesława Szybkowskiego).

¹⁰⁰ M. Targowski, *Na prawie polskim i niemieckim. Kształtowanie się ziemskiej własności szlacheckiej na Pomorzu Gdańskim w XIII–XVI wieku*, Warszawa 2014.

¹⁰¹ K. Bruski, *Lokalne elity rycerstwa na Pomorzu Gdańskim w okresie panowania Zakonu Krzyżackiego. Studium prozopograficzne*, Gdańsk 2002, s. 22.

¹⁰² Tamże, s. 21–26.

majątku rycerza (obojetne czy obejmującego tylko dział w jednej osadzie, czy nawet kilka wiosek)¹⁰³. Od dawna interesowano się też, publikowano wizerunki i opisy pieczęci rycerstwa wschodniopomorskiego¹⁰⁴.

Bazą źródłową niniejszej monografii są dokumenty wystawione przez Mściwoja II i z nim związane, opublikowane przez Maxa Perlbacha w latach osiemdziesiątych XIX stulecia w wydawnictwie *Pommerellisches Urkundenbuch*¹⁰⁵. Zachowało się (z pominięciem fałszyfikatów) 145 dokumentów wystawionych przez Mściwoja II¹⁰⁶, ogólnie zaś na jego czasy przypada 318 zachowanych dokumentów¹⁰⁷. Solidność kwerendy przeprowadzonej przez M. Perlbacha najdobitniej podkreśla fakt, że do chwili obecnej udało się powiększyć zasób źródeł dyplomatycznych zaledwie o dwa dokumenty Mściwoja II nieznane temu badaczowi¹⁰⁸. Z uwagi na znaczną liczbę znajdujących się wśród dostępnych dokumentów fałszyfikatów¹⁰⁹, współczesna historiografia zawsze przywiązywała szczególną wagę do badania ich wiarygodności. Zajmowało się tym wielu badaczy dotyczących różnych aspektów wschodniopomorskiej przeszłości, w tym zwłaszcza M. Perlbach (w swoim wydawnictwie źródłowym), a dla konkretnych problemów: Friedrich Salis¹¹⁰, Richard Koebner¹¹¹, Erich

¹⁰³ M. Targowski, *Zasady wymiaru powinności wojskowych z dóbr rycerskich w komturstwie gdańskim w XIV–XV wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 54, 2004, s. 171–200.

¹⁰⁴ Literaturę zebrała i omówiła B. Możejko, *Stan badań nad sfragistyką Pomorza Gdańskiego w średniowieczu*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 219–234.

¹⁰⁵ Cytowanym pod skrótem P. Całość dokumentów z tego wydawnictwa dotyczących Słupska przetłumaczono ostatnio na język polski, zob. *Źródła do historii Słupska do połowy XIV wieku*, red. B. Popielas-Szultka, Słupsk 2000.

¹⁰⁶ Bez wspólnego dokumentu Mściwoja II, Przemysła II i Bogusława IV z 1287 r.; obliczenia A. Gut, *Średniowieczna dyplomatyka*, s. 74–80 i aneks, s. 304. Autorka podzieliła XIII w. na dziesięciolecia i zgodnie z jej ustaleniami Mściwoj II wystawił: do 1270 — 5 dokumentów, w przedziale lat 1271–1280 — 38, w latach 1281–1290 — 76, od 1291 do śmierci w 1294 — 26. W sumie, zdaniem tej badaczki, pod względem średniej rocznej liczby wystawionych dokumentów Mściwoj II wśród współczesnych sobie ustępował tylko Przemysłowi II i księciu wrocławskiemu Henrykowi IV Probusowi, górował zaś nad pozostałymi książętami polskimi z tego okresu.

¹⁰⁷ Obliczenia W. Łęgi, *Społeczeństwo*, tabela na s. 107, a na s. 115 z późniejszymi uzupełnieniami.

¹⁰⁸ K. Zielińska, *Przywilej Mszczuja II z 1277 r. dla kasztelana puckiego Czciwora*, ZN UMK 5, 1969, s. 7–20; J. Zdrenka, *Nieznany dokument Mściwoja II z roku 1274?*, w: *Persona, colligationes*, s. 279–288.

¹⁰⁹ Według ogólnych ustaleń A. Gut na obecne rozpoznanie w zbiorze dokumentów wschodniopomorskich do 1309 r. fałszyfikaty stanowią 13% ogółu zachowanych dokumentów (łącznie jest ich 62), co autorka uważa (na tle porównawczym z innymi współczesnymi księstwami polskimi) za udział ponadprzeciętnie duży. Zob. A. Gut, *Średniowieczna dyplomatyka*, s. 25.

¹¹⁰ F. Salis, *Untersuchungen zum pommerschen Urkundenwesen im 12. und 13. Jahrhundert*, BS NF 1909, Bd 13, s. 131–193.

¹¹¹ R. Koebner, *Urkundenstudien zur Geschichte Danzigs und Olivas von 1178 bis 1342*, ZWG 1934, H. 71, s. 7–85.

Keyser¹¹², Gerard Labuda¹¹³, Kazimierz Jasiński¹¹⁴, Edward Rymar¹¹⁵, Józef Spors¹¹⁶, Barbara Popielas-Szultka¹¹⁷, Klemens Bruski¹¹⁸, Błażej Śliwiński¹¹⁹ i Jarosław Wenta¹²⁰. Badania wiarygodności dyplomów z interesującego nas okresu nasiliły się od schyłku XX w. za sprawą superkrytycznych wystąpień Heinza Lingenberga¹²¹, tonowa-

¹¹² E. Keyser, *Olivaer Studien*, ZWG 1926, H. 66, s. 69–85; tenże, *Olivaer Studien II*, ZWG 1928, H. 68, s. 5–60; tenże, *Neue Forschungen über die Entstehung der Stadt Danzig*, ZWG 1939, H. 74, s. 55–138.

¹¹³ G. Labuda, *Ze studiów nad najstarszymi dokumentami Pomorza Gdańskiego*, ZH 18, 1952, s. 105–156; tenże, *Geneza miasta na „prawie lubeckim” w Gdańsku*, KHKM 29, 1981, nr 1, s. 59–78.

¹¹⁴ K. Jasiński, *List Mściwoja II*, s. 31–43.

¹¹⁵ E. Rymar, *Problem autentyczności dokumentu księcia gdańskiego Świętopelka z datą 20 stycznia 1205 r. i jego przydatność do badań nad dziejami Pomorza sławieńsko-słupskiego w pierwszej połowie XIII wieku*, RG 40, 1980, z. 1, s. 39–64.

¹¹⁶ J. Spors, *W kwestii autentyczności dokumentu Świętopelka z 1180 r.*, „Rocznik Słupski” 1981, s. 5–29; tenże, *W sprawie autentyczności i datacji dokumentów opactwa bukowskiiego dotyczących Malechowa*, „Rocznik Słupski” 1984 (druk: 1987), s. 153–156; tenże, *Wczesnośredniowieczne Darłowo. (Uwagi polemiczno-krytyczne na temat początków Darłowa, głównie w kontekście ustaleń na podstawie dokumentu Świętopelka z 5 listopada 1263 r.)*, „Rocznik Słupski” 1985 (druk: 1989), s. 5–23; tenże, *Jeszcze raz w sprawie początków wczesnośredniowiecznego Darłowa w kontekście dokumentu Świętopelka z 5 listopada 1263 roku*, „Rocznik Słupski” 1985 (druk: 1989), s. 30–39.

¹¹⁷ B. Popielas-Szultka, *Falszerstwa, interpolacje czy nadania autentyczne dokumentów opactwa bukowskiiego dotyczących Malechowa*, w: *Z badań nad społeczeństwem i kulturą Pomorza Środkowego*, red. Z. Żechowski, A. Czarnik, Słupsk 1977, s. 55–75; też, *Falszyfikat Gottlieba Samuela Pristaffa dla klasztoru w Bukowie z datą 5 XI 1263 r.*, RG 52, 1992, s. 199–218.

¹¹⁸ K. Bruski, *Rajkowy cysterskie czy krzyżackie? Fragment z dziejów osadnictwa na Pomorzu Gdańskim w XIII i XIV wieku*, „Pomorania Antiqua” 11, 1983, s. 73–91; tenże, *Okres przedkrzyżacki*, s. 14–15.

¹¹⁹ B. Śliwiński, *Pierwszy przywilej rycerski księcia Mściwoja II. Krytyka autentyczności dokumentu z roku 1266 dla Scibora z Gacek*, SŻ 32/33, 1990, s. 171–182; tenże, *Początki własności ziemskiej cystersów z Eldeny na Pomorzu Gdańskim. Falszyfikat księcia Mściwoja II z 18 stycznia 1294 roku*, „Studia Bałtyckie. Historia” 1, 1996, s. 101–108.

¹²⁰ J. Wenta, J. Zdrenka, *Uzupełnienia do dziejów opactwa bukowskiiego (uwagi o monografii dominium bukowskiiego — dokument Świętopelka z 5 XI 1263 r.)*, RG 47, 1987, z. 1, s. 231–249; J. Wenta, *W sprawie dokumentu Świętopelka z 5 XI 1263 roku dla klasztoru w Bukowie*, „Rocznik Słupski” 1985 (druk: 1989), s. 24–29; tenże, *Dokument Świętopelka z 5 XI 1263 i początki Darłowa*, RG 54, 1994, z. 2, s. 71–89.

¹²¹ H. Lingenberg, *Die Anfänge des Klosters Oliva und die Entstehung der deutschen Stadt Danzig. Die frühe Geschichte der beiden Gemeinwesen bis 1308/1310*, Stuttgart 1982; tenże, *Oliva — 800 Jahre von Zisterzienserabtei zur Bischofskathedrale. Abriss der Geschichte des Kloster und Ortes Oliva 1186–1986*, Lübeck 1986; tenże, *Die Gründung des Klosters Oliva und die Entstehung der deutschrechtlichen Stadt Danzig im Lichte der neuesten Forschungen*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1987, t. 36; tenże, *Die älteste Olivaer Geschichtsschreibung (bis etwa 1350) und die Gründung des Klosters Oliva*, Lübeck 1994; tenże, *Urkundenfälschungen des Klosters Oliva und anderer geistlicher Institutionen Pommerellens/Pommerns (bis ca. 1310)*, Lübeck 1996.

nych obecnie przez J. Wentę¹²² i zwłaszcza przez A. Gut, która ostatnio podsumowała także wcześniejsze badania¹²³.

Pomocniczą funkcję dla tematu pełniły również kodeksy zawierające dokumenty ziem sąsiednich: krzyżackich¹²⁴, zachodniopomorskich¹²⁵, Wielkopolski¹²⁶, Kujaw¹²⁷. Lata młodości Mściwoja II, a szczególnie okres, gdy jako zakładnik przebywał w posiadłościach krzyżackich, ukazuje zwłaszcza kroniczka zwana *Hermann von Salza's Bericht über die Eroberung Preussens*¹²⁸, na którą złożyły się dwa przekazy: *Chetmińska kronika krzyżacka* oraz pruska relacja Hartmana von Heldrungena, traktujące o wojnie Świętopelka z Zakonem, spisane lub czerpiące informacje od naocznych świadków wydarzeń w latach 1246/1247–1252. Skomplikowane zależności tych najstarszych źródeł krzyżackich objaśnił Tomasz Jasiński¹²⁹. O pewnych epizodach życia Mściwoja II wspominają też takie źródła, jak *Rocznik kapituły poznańskiej*¹³⁰, *Roczniki kapituły gnieźnieńskiej*¹³¹ i kroniki: wspomniana już wyżej *Kronika Wielkopolska*, krzyżacka kronika Piotra z Dusburga¹³², a także kronika opata Stanisława z klasztoru cystersów z podgdańskiej Oliwy¹³³. Kronika Jana Długosza przynosi jedynie istotne uzupełnienie materiału dyplomatycznego, kronikarz widział bowiem i streścił zaginiony później dokument, na mocy którego Mściwoj II fundował klasztor

¹²² J. Wenta, *Świadectwa fundacji pelplińskiej. Na marginesie fundatio i pierwszych dokumentów, w: Pelplin. 725 rocznica powstania opactwa cysterskiego. Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu, Pelplin–Tczew 2002, s. 27–37.*

¹²³ A. Gut, *Falsyfikaty pelplińskie do 1309 roku*, w: *Kaci, święci, templariusze*, s. 97–137; też, *Dokumenty dla klasztoru cysterskiego w Bukowie Morskim do 1316 roku*, ZH 73, 2008, s. 97–137; też, *Autentyczność trzynastowiecznych dokumentów klasztoru norbertanek w Żukowie*, w: *Scriptura, diploma, sigillum. Prace ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Bobowskiemu*, red. J. Zdrenka, J. Karczewska, Zielona Góra 2009, s. 125–150; też, *Autentyczność dokumentu Świętopelka II, księcia wschodniopomorskiego, dla klasztoru cysterskiego w Oliwie z 25 listopada 1263 r.*, w: *A Pomerania ad ultimas terras*, s. 230–235; też, *Średniowieczna dyplomatyka* (we wszystkich tych pracach przywołana także starsza, specjalistyczna literatura źródłoznawcza, której części w tym miejscu już nie przywołujemy).

¹²⁴ PrUB, Bd I.

¹²⁵ PU, Bd I, II, III, VII.

¹²⁶ KDW, t. I, II, VI, XI; T. Jurek, *Kilkanaście niedrukowanych dotąd dokumentów wielkopolskich z XIII i XIV wieku*, w: *Fontes et historia. Prace dedykowane Antoniemu Gąsiorowskiemu*, Poznań 2007.

¹²⁷ *Dokumenty kujawskie i mazowieckie przevażnie z XIII wieku*, wyd. B. Ulanowski, Archiwum Komisji Historycznej, t. IV, Kraków 1888.

¹²⁸ *Bericht Hermann von Salza's*, wyd. Th. Hirsch, SRP, Bd V, Leipzig 1874, s. 159–168.

¹²⁹ T. Jasiński, *Najstarsze kroniki i roczniki krzyżackie dotyczące Prus*, Poznań 1996, s. 69 nn. Zob. również tenże, *Język dokumentów w Kronice Piotra z Dusburga. Przyczynek do poznania zaginionych zabytków historiografii pruskiej*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti*, s. 502–505.

¹³⁰ *Rocznik kapituły poznańskiej*, w: *Roczniki wielkopolskie*, wyd. B. Kürbis, przy współudziale G. Labudy, J. Lucińskiego i R. Walczaka, w: MPH s.n., t. VI, Warszawa 1962.

¹³¹ *Rocznik kapituły gnieźnieńskiej*, w: tamże.

¹³² *Petrus de Dusburg Chronica terre Prussiae*, ed. J. Wenta, S. Wyszomirski, w: MPH s.n., t. XIII, Kraków 2007.

¹³³ *Chronica Olivensis auctore Stanislao, abbate olivensi*, wyd. W. Kętrzyński, w: MPH, t. VI, Kraków 1893.

dominikanów w Tczewie¹³⁴. Niezwykle bałamutnie opisał natomiast Jan Długosz wojnę domową między Mściwojem II a jego młodszym bratem Wacławem I, myląc na każdym kroku wydarzenia, co niestety doprowadziło na manowce również czerpiące z niego zbyt mało krytycznie prace zwłaszcza najstarszych polskich historyków¹³⁵. Inne informacje Jana Długosza o Mściwoju II nie przynoszą z kolei niczego wcześniej nieznanego.

Autor chciałby wreszcie podkreślić, że jego zamierzeniem było opracowanie biografii Mściwoja II osadzonej w kontekście wydarzeń politycznych, czyli tzw. biografii klasycznej. Dotychczasowe studia nie przyniosły bowiem jeszcze kompletnej wiedzy o takich właśnie politycznych działaniach księcia, niekiedy nawet jedno z węższych traktujących opracowań nie przystaje do wniosków zgłaszanych w innym. Mówiąc inaczej, ocena pewnego zachowania śledzona w wąskim horyzoncie czasowym, mogąca w takim ujęciu mieć cechy dużego prawdopodobieństwa, radykalnie różni się niekiedy z oceną prezentowaną w innym podobnym studium poświęconym kolejnemu wycinkowi chronologicznemu. Np. w oparciu o powstałe do tej pory drobne studia absolutnie nie da się dziś ułożyć jakiegos logicznego obrazu stosunków Mściwoja II z władcami Pomorza Zachodniego. Gdyby wierzyć wnioskowi wynikającemu z dotychczasowych, chronologicznie wąskich opracowań, musielibyśmy uznać ową politykę Mściwoja II za niezwykle chwiejną, niekiedy radykalnie sprzeczną w krótkim okresie czasu. Uważamy ponadto, że dopiero szersza orientacja w podobnych politycznych działaniach może dać odpowiedź na pytanie o taki, a nie inny, stosunek władcy do chociażby konkretnych wyższych hierarchów Kościoła (zwłaszcza biskupów, których Pomorze Wschodnie było częścią diecezji), klasztorów, konkretnych przedstawicieli rycerstwa czy mieszczaństwa. Za każdym przywilejem dla przedstawicieli tych grup ukrywa się przecież konkretnie głównie polityczny, mało kiedy rozumiały od razu, bez dokładnego rozpoznania wydarzeń, poprzedzających jego spisanie. Nie mając wystarczającej wiedzy, możemy np. co najwyżej podawać — do czego zresztą zwykle dochodzi — że dany klasztor cieszył się większą łaską panującego niż inny, ale już pytanie o przyczynę takiego stanu rzeczy pozostaje niestety zazwyczaj bez odpowiedzi. Również i my nie w każdym przypadku potrafimy (mamy nadzieję, że kiedyś i to będzie możliwe) wyjaśnić motywy określonej formy kontaktu władzy zwierzchniej z różnymi instytucjami i własnymi poddanymi, niemniej jednak staramy się podejść do każdego pojedynczego przekazu źródłowego z pytaniem o powód jego powstania. Sam fakt, że ów przekaz istnieje i można go tylko przywołać, nie jest dla nas wystarczający.

Z tego względu konstrukcja pracy oparta została na modelu biografii politycznej w ujęciu chronologicznym, w której kolejne rozdziały następują po sobie wraz z biegiem życia bohatera. Z innych zagadnień nieco więcej uwagi poświęcono kwestiom społecznym, natomiast aspekty gospodarcze, etniczne czy kulturalne zaprezentowano tylko w niezbędnym stopniu. Dla problemów tych nie tworzone odrębnych rozdziałów, wplatając potrzebne uwagi w tok narracji. Zrezygnowano nawet z popularnych w bio-

¹³⁴ *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, liber sextus — septimus*, t. IV, Warszawa 1975, s. 254.

¹³⁵ Zob. zwłaszcza A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, 1781 (cyt. za wyd. K. J. Turowski, t. III, Kraków 1860, s. 103–104); J. Lelewel, *Historia Polska do końca panowania Stefana Batorego* (cyt. za wyd. Poznań 1863, s. 154–155).

grafiach rozdziałów typu: książę a jego otoczenie czy książę a Kościół. W pierwszym przypadku z tej przyczyny, że nawet w różnych nowszych monografiach książęcych, jeśli ich autorzy decydują się na wprowadzenie takiego rozdziału, to w sumie i tak ograniczają się w nim do wyliczenia imion i urzędów ludzi z książęcego otoczenia. Jeśli zaś dany autor chce dodatkowo ukazać, jakie to okoliczności wyniosły owych ludzi do władzy, to i tak nawiązywać musi do wydarzeń z dziejów realizowanej przez księcia polityki. Dla omawianych czasów, dopiero śledząc politykę konkretnego księcia, możemy próbować odgadnąć, jakie poglądy mogła mieć ta czy owa grupa jego możnowładczych czy rycerskich poddanych. Jeśli szli za swoim władcą, to wnioskujemy, że realizowali plan wspólny, zatem zaobserwowane dokonania księcia uznajemy w większości (choć i tak nie wiemy w jakiej) za program popierających go możnych. Jeśli zaś możni i rycerze się buntowali, to uważamy, że mieli inne poglądy niż książę i jego zwolennicy. Jednak i tak, śledząc jedynie poczynania księcia możemy dochodzić zarówno powodów takiego oporu, jak i tego na co i na kogo liczyli owi buntownicy.

W odniesieniu do Kościoła łatwo będzie przekonać się, że i w tym przypadku stosunek Mściwoja II do konkretnej instytucji kościelnej (arcybiskupa, biskupów, zakonów) dyktowany był przede wszystkim względami politycznymi. Łatwiej też, śledząc bieg wydarzeń natury politycznej, dostrzec, jak obydwie strony: tak książę, jak i przedstawiciele Kościoła, wykorzystywali polityczne kłopoty kontrahenta, by coś więcej zyskać (Kościół), lub coś mniej zaoferować (książę). Jest rzeczą znamioną np. to, że niemal przy każdej próbie rozwiązania przez Mściwoja II problemów politycznych przy pomocy Kościoła, jego przedstawiciele przekładali księciu do zatwierdzenia *ad hoc* sporządzane, korzystne dla siebie falsyfikaty. Uważamy, że z reguły niewiele dają zamieszczone w rozdziałach monografii władców specjalnie wyodrębnione rozdziały mające jakoby ukazać stosunek panującego do Kościoła. Z uwagi na skromny materiał źródłowy, którym dysponujemy do XIII stulecia, kończy się to zwykle tylko na wyliczeniu książęcych nadań z wielokroć głoszonym poglądem, że im tych nadań było więcej, tym konkretna instytucja kościelna cieszyła się większym wzięciem u panującego. Nie uważamy zresztą, by zawsze tak było.

Autor ma pełną świadomość, że w prezentowanej monografii stawia niekiedy śmiało hipotezy (np. w sprawie stosunków lennych Mściwoja II z margrabiami brandenburskimi, interpretacji układu w Choszcznie czy wykazując, że po interwencji w Gdańsku w początkach 1272 r. książę wielkopolski Bolesław Pobożny — wbrew temu, co powszechnie twierdzi polska literatura przedmiotu — nie widział powodów do umacniania sojuszu z Mściwojem II itp.) mogące wywołać niejedną polemikę. Do ich stawiania upoważnia jednak piszącego te słowa przesłedzenie pełnej, jak to tylko obecnie jest możliwe, działalności księcia Mściwoja II oraz ponowne spojrzenie na wydawałoby się, że wyjaśnione już kwestie, z punktu widzenia księcia wschodniopomorskiego. Z tej zaś perspektywy zgoła inaczej wygląda wiele wydarzeń, dotychczas interpretowanych albo wąsko, bo tylko w ramach analizy wybranego, wąskiego problemu, albo z jednostronnej perspektywy, nieuwzględniającej planów strony drugiej. Możemy tylko powiedzieć, że szersze ujęcie (czyli włączenie do dyskusji własnych celów Mściwoja II) daje naturalnie pełniejszy ogłód. Stąd konieczność stawiania nowych pytań, jak i próby udzielania nowych odpowiedzi.